

Univerzita Pardubice

Fakulta filosofická

**Jazykový kontakt východoslovenské a olašské romštiny: Vybrané
ethnohistorické a sociolingvistické aspekty.**

Bc. Michal Douša

Diplomová práce

2013

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Michal Douša**
Osobní číslo: **H10555**
Studijní program: **N6703 Sociologie**
Studijní obor: **Sociální antropologie**
Název tématu: **Jazykový kontakt východoslovenské a olašské romštiny: Vybrané etnohistorické a sociolingvistické aspekty**
Zadávací katedra: **Katedra sociálních věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Student provede střednědobý terénní výzkum v několika lokalitách na východním Slovensku, v nichž žijí, anebo jsou v těsném kontaktu, Slovenští Romové s Romy Olašskými. Zkoumat bude historii jazykového kontaktu mezi těmito skupinami a současně i jeho sociolingvistické aspekty. Důraz bude klást zejména na otázky spojené s bilingvismem a multilingvismem, statusem sledovaných romských dialektů a dominantního jazyka, dále se zaměří na vzájemné vlivy všech tří jazyků, diglosii a případně na hierarchii přejímání nebo na jazykové jevy provázející zanikání jazyků. Z metod bude student užívat, kromě zúčastněného pozorování a nahrávání polostrukturovaných rozhovorů, i metodu biografickou a metodu analýzy dokumentů.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

- ČAJÁNKOVÁ Emília 1954. Život a kultúra rožkovianskych Cigánov. In Slovenský národopis, 2, č.1-2, s.149-175, č.3-4, s. 285-308.
- ELŠÍK, Viktor ; MATRAS, Yaron 2006. Markedness and Language Change: The Romani Sample. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 475 s.
- HORVÁTHOVÁ, Emília 1964. Cigáni na Slovensku. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 396 s.
- HUBSCHMANNOVÁ, Milena; ŠEBKOVÁ Hana; ŽIGOVÁ Anna 2001. Romsko-český a česko-romský kapesní slovník. Praha: Fortuna, 656 s.
- KUTLÍK-GARUDO, Igor E. 1997. Olaskí, valašskí, alebo vlašickí Romovia. In Romano Džaniben: časopis romistických studií, roč. IV., č. 1-2, s. 35-38
- MARUŠIAKOVÁ, Elena 1986. Rodinný život Valašských Cigánov na Slovensku a jeho vývinové tendencie. Slovenský národopis 34, 4/ 1986
1998. Vzťahy medzi skupinami Cigánov. Slovenský národopis. Roč. 36, č. 1, s. 58-77
- MATRAS, Yaron 1994. Untersuchungen zu Grammatik und Diskurs des Romanes: Dialekt der Kalderaša/Lovara. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 256 s.
2002. Romani. A Linguistics Introduction. Cambridge: Cambridge University Press, s. 238-249
1993. Romani in Contact: The History, Structure and Sociology of a Language Hamburg: Harrassowitz Verlag
- SALZMANN, Zdeněk 1997. Jazyk, kultura a spoločnosť: úvod do lingvistickej antropologie. Praha: Akademie věd České republiky, Ústav pro etnografiu a folkloristiku
- WINFORD, Donald 2003. An introduction to contact linguistics. Oxford: Blackwell

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Zbyněk Andrš, Ph.D.

Katedra sociálních věd

Datum zadání diplomové práce:

30. dubna 2011

Termín odevzdání diplomové práce:

31. března 2012



prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

L.S.



Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 84



Mgr. Zbyněk Andrš, Ph.D.

vedoucí katedry

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše. Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice.

V Nymburce 30.9.2012

Michal Douša

Děkuji rožkovským za vlídné přijetí v jejich obci, zejména pak Pavlu Korinkovi, který mne přivedl mezi tamní Romy, seznámil mě s nimi a pomohl získat jejich důvěru. A, především, děkuji svému odbornému vedoucímu, Mgr. Zbyňku Andršovi, Ph.D., za jeho pomoc a neocenitelné rady, zkušenosti a poznatky, které mi předával po celou dobu studia.

Abstrakt:

Cílem této práce bylo podrobné zmapování jazykového kontaktu slovenské a olašské romštiny odehrávající se v obci Rožkovany, náležící k Prešovskému samosprávnému kraji a k historické oblasti Šariše, která odedávna ležela na křižovatce různých kulturních vlivů. Střetávaly se tu živly slovenské, polské, maďarské, romské, německé či rusínské a k bohatému (nejen romskému) jazykovému kontaktu tam tedy docházelo dlouhodobě. Snažil jsem proto analyzovat vliv těchto historicko-kulturních procesů na dnešní podobu řeči užívané v romské osadě při zmíněné obci. Kromě diachronního, historiografického zkoumání tohoto kontaktu jsem se zaměřil také na jeho sociolingvistické aspekty, tedy otázky spojené s bilingvismem a multilingvismem, statusem sledovaných romských dialektů a dominantního jazyka a také na dyadické, případně triadické vztahy mezi uživateli těchto jednotlivých jazyků v komunitě, tedy hierarchii přejímání a jazykové jevy provázející zanikání jazyků a některé další aspekty.

Práce je založená především na opakovaných terénních výzkumech v obci Rožkovany, sběru nahrávek mluveného jazyka a zúčastněného pozorování. Nezbytností je pak srovnání s dřívějšími prameny týkající se této obce a jejího romského osídlení v pracích Emílie Čajánkové - Horváthové a Ondřeje Podušky

Klíčová slova: jazykový kontakt, olašská romština, slovenská romština, Rožkovany, přepínání kódů, mixování kódů, Lovári, Slovenští Romové

Title: Language contact of the East Slovak Romani and the Vlax Romani: Selected ethnohistoric and sociolinguistic aspects

Abstract:

Objective of this paper is detailed exploring and mapping of slovak and vlax romani language contact in the village Rožkovany. This village belongs to Prešov self-governing region and historical area of Šariš, effected from time immemorial by various cultural influences. It is situated on a crossroad of slovakian, polish, hungarian, romani, german or ruthenian cultures and language contact (not only between dialects of romani) was therefore occurring very often for a long time here. I was thus trying to analyze an impact of these historico-cultural processes on a todays form of speech used in romani settlement belonging to mentioned village. Besides diachronic, historiographical research of this contact, I was focusing also on its sociolinguistic aspects like a questions connected to bilingualism and multilingualism, status of monitored romani dialects and dominant language and also on dyadic or even triadic relationships between users of these particular languages inside community, it means hierarchy of acceptance and linguistic phenomena accompanying disappearance of languages and some other aspects.

This work is mainly based on repeated fieldworks in Rožkovany, collections of recordings of a spoken language and participate observation. Necessity is also a comprison with earlier sources linked with this village and its romani settlement in papers of Emília Čajánková - Horváthová and Ondřej Poduška.

Keywords: language contact, vlax romani, slovakian romani, Rožkovany, code-switching, code-mixing, Lovari, Slovak Roma

OBSAH:

1. Úvod.....	10
1.1. Nástin situace.....	10
1.1.1. Demografické údaje.....	10
1.1.2. Jazykové variety na Slovensku.....	14
1.2. Výzkumné otázky, hypotézy a cíl práce.....	19
2. Teoretická východiska a koncepty.....	20
2.1. Lingvistická antropologie a sociolingvistika.....	20
2.2. Kontaktní lingvistika.....	21
2.2.1. Konvergence jazyků.....	21
2.2.1.1. Hledisko příměsí.....	22
2.2.1.2. Hledisko účelu kontaktu.....	22
2.2.1.3. Hledisko sblížitelnosti.....	23
2.2.2. Kontakt jazyků bez vzniku nového kódu – vícejazyčnost.....	24
2.2.2.1. Multilingualismus.....	24
2.2.2.2. Přepínání jazykových kódů.....	26
2.2.2.3. Mixování jazykových kódů.....	28
2.2.2.4. Diglosie.....	29
2.2.3. Divergence jazyků.....	31
2.2.3.1. Divergence jazyků v kontaktu.....	31
2.2.3.2. Rozklížení jazyka.....	32
2.2.3.3. Glotochronologie.....	33
2.2.4. Překlenovací jazyk.....	34
2.2.4.1. Interdialekt.....	34
2.2.4.2. Standart.....	35
2.2.4.3. Lingua franca.....	36
2.2.5. Vypůjčování.....	37
2.2.5.1. Lexikální vypůjčky.....	37
2.2.5.2. Kalky.....	39
2.2.5.3. Syntaktické vypůjčky.....	41
2.2.6. Zánik jazyka.....	43
3. Metodologie.....	46
3.1. Dělení práce a literární řešerše.....	46
3.2. Terénní výzkum.....	48

3.2.1.	Výběr lokality.....	48
3.2.2.	Časový plán.....	49
3.3.	Použité metody a postupy sběru dat.....	49
3.3.1.	Pozorování.....	50
3.3.2.	Rozhovory.....	51
3.3.3.	Zkoumaný vzorek populace.....	52
3.4.	Analýza, kvantifikace.....	53
3.5.	Etika výzkumu.....	53
4.	Historie jazykového kontaktu.....	54
4.1.	Byzantské období.....	54
4.2.	Valašské období.....	56
4.3.	Jazyk kočovných x jazyk usedlých.....	58
5.	Rožkovany.....	60
5.1.	Počátek usazování.....	60
5.2.	Krise monádismu.....	61
5.3.	Zrod jazykového kontaktu.....	63
5.4.	Shrnutí.....	65
6.	Současnost.....	66
6.1.	Příbuzenství a struktura.....	66
6.2.	Identita.....	68
6.3.	Rodina a gender.....	69
6.4.	Sociální vyloučení.....	70
7.	Závěr.....	72
8.	Seznam použité literatury.....	75
9.	Přílohy.....	

1. ÚVOD

1.1 Nástin situace

Milena Hübschmannová tvrdila o romštině, že je to z rodiny indoevropských jazyků ten "nejindoevropštější." (Nádvorníková, Steklá; 2006) Pro takové tvrzení měla mnohé důvody a já za sebe bych s ní souhlasil, ovšem připojil bych ještě jedno tvrzení. Romština je totiž nejspíše také "nejvropštějším" z evropských jazyků, neboť alespoň malá skupina mluvčích některého z asi třiceti¹ oficiálně uznávaných dialektů se vyskytuje pravděpodobně ve všech evropských zemích, snad s výjimkou trpaslíků jako je Vatikán či San Marino. Je dokonce dost dobře možné, že romština se svými takřka třemi miliony mluvčími v rámci EU² je největší tamní jazykovou minoritou. Zároveň je ale třeba jedním dechem dodat, že ani v jedné z těchto zemí nepředstavuje romština majoritní jazyk, respektive není jazykem majoritní skupiny populace, nemá největší zastoupení mluvčích v dané zemi a ani v jediné zemi není oficiálním úředním jazykem. " V Evropě existují desítky romských dialektů, žádný z nich však není jazykem státem řízeného školního vzdělávání ani úředního styku v širším měřítku." (Andrš, 2011)

1.1.1 Demografické údaje

Situace na Slovensku, kam je cílen můj výzkumný zájem, je obdobná. V jistém ohledu je ovšem až překvapující. Dle údajů³ Slovenského statistického úradu⁴, získaných při sčítání lidu roku 2011, žije na Slovensku 5 397 036 obyvatel. Pokud porovnáваме toto číslo s daty o deset, dvacet, třicet či čtyřicet let staršími, můžeme vidět dlouhodobý setrvalý vzestup, který se ale celonárodně spíše zpomaluje (mezi lety 1970 a 1980 byl nárůst takřka desetiprocentní - 450 000 lidí, mezi lety 2001 a 2011 už jen necelých 20 000 lidí). Brzdou nárůstu je především

¹ Tento údaj však není z odborného hlediska příliš relevantní – moderní lingvistika již vnímá přechody mezi idiolekty/regiolekty a dialekty spíše plynuje a neklade si za cíl přesně vymezit co je co a kolik je čeho. Toto číslo ovšem vychází z mezinárodní lexikální databáze ROMLEX.

² Tento počet mluvčích udává statistika Dieter W. Halwachs (2004). Pokud bychom do ní zahrnuly i země mimo EU, vyšplhal by se celoevropský počet nad 4 a půl milionu. Jedná se však skutečně o statistiku mluvčích, ne etnika.

³ Výsledky šetření v rámci Sčítání lidu zveřejněné na stránkách Slovenského statistického úradu.

Zdroj: <http://portal.statistics.sk/files/tab-1.pdf>

⁴ Dále budu spíše používat zkratku SŠÚ

populační stagnace na západě a ve středu země - v Bratislavském a Trnavském kraji se celkově zvýšil počet obyvatel o 6000, v Žilinském a v Banskobystrickém kraji ale naopak souhrnně 6000 lidí ubylo, v Trenčianském kraji ubylo 11 000 a v Nitranském dokonce 24 000 obyvatel. Čísla tedy táhne nahoru pouze východní Slovensko – Košický a Prešovský samosprávný kraj zaznamenaly dohromady více než 50ti tisícový přírůstek obyvatel oproti roku 2001. Pokud se zaměříme na počty mluvčích různých mateřských jazyků, zjistíme na jiné úrovni velmi podobný trend – všechny ostatní zkoumané jazyky mimo romštiny zažívají mezi obyvateli Slovenska stagnaci nebo pokles (u slovenštiny například dost varovných 5% - o celých čtvrt milionu mluvčích méně). Rodilých mluvčích romštiny se oproti tomu přihlásilo o celou čtvrtinu více než před deseti lety. V absolutních číslech se sice jedná „jen“ o nárůst 23ti tisíců mluvčích, ta ale nejsou v tomto případě zcela směrodatná, neboť kategorie mateřského jazyka má v tomto případě velmi silný národnostní příznak a získává tím v očích respondentů politický význam. Proto při sčítání lidu získáváme mnohdy zkreslená a pod – či - nadhodnocená čísla, právě z důvodu strategického uvažování lidí. Romská národnost se na „trhu národností“ (který je vnímán jako vyloženě gádžovský) i přes vlivy etnorevitalizačních hnutí jeví hlavně v zemích střední a východní Evropy tamním Romům málo prestižní a proto jsou navenek často raději identifikováni jako občané Slovenska⁵. Jejich etnicita a národnost je však velmi často situační a také indiferentní. Existuje také názor, že etnicitu v tomto slova smyslu vůbec nemají nebo se neváže k jejich tak řečené romské kultuře.⁶ Více k tomuto tématu uvádí Petr Lozoviuk (Lozoviuk: 1997), Marek Jakoubek (Jakoubek, 2008: 144-164) a Werner Cohn (2008: 134-143). Pokud přijmeme předpoklad, že jedině Romové bývají rodilými mluvčími romštiny, pak se nám bude

⁵ Milena Hübschmannová odhadovala ve své době (rok 2000) počet Romů na Slovensku na 600 000. Nízké hodnoty vyplývající ze sčítání lidu vysvětlovala následovně: „Podobně jako se po roce 1945 přihlásilo ze 30 000 Němců žijících na Slovensku pouze 5 000 k národnosti německé ze strachu z perzekuce, vedl i Romy strach vstřípený osmi sty lety větší či menší perzekuce k tomu, aby deklarovali méně obrozenu a prestižnější etnickou příslušnost.“ (Hübschmannová: 2000)

⁶ Marek Jakoubek ve sborníku Cikáni a etnicita a v některých dřívějších pracech (Romské osady v kulturologické perspektivě aj.) rozvíjí teorii, která jde zásadním způsobem proti představě romské národnosti, neboť říká, že nízká deklarovaná čísla obyvatel hlásící se k romské národnosti a celkově velmi vlažný přístup Romů k etnicitě je způsobem tím, že Romové nevytvářejí na podkladě jejich svěbytného společenství a kultury novou etnickou a politickou jednotku – romský národ, neboť stádiem konstrukce národa neprošli, vyhnulo se jim a romství tak tvoří jejich identitu v jiném než v národním slova smyslu (není tedy ekvivalentem například češství).

jevit překvapující, že o celou pětinu víc obyvatel udalo jako svou mateřskou řeč romštinu, než kolik se přihlásilo k romské národnosti. To při vědomí, že zdaleka ne všichni, kdo se identifikují jako Romové jsou mluvčími romštiny⁷ může působit až paradoxně. Co však určitě nepřekvapí je konstatování, že právě v Košickém a Prešovském kraji žije statisticky co do Slovenska největší podíl Romů (Zdroj:SSÚ) a jejich počty, a tím i počty uživatelů romštiny, se budou i do budoucna zvyšovat.

Nepletou-li se ti, kteří tvrdí, že Romů v SR je řádově mnohonásobně víc, než kolik jich odhalil cenzus, (některé údaje hovoří o půl milionu a více Romech – tedy skoro 10% populace⁸) a má-li navíc jejich prognóza stoupavý trend (což je stále ještě více než pravděpodobné), pak je vskutku záhodno zamýšlet se, zda by jazyk této komunity neměl mít nějaké zásadnější formální postavení, tedy zhruba takové, jaké má (dle výše uvedených odhadů) srovnatelně užívaná maďarština v jižním pásu země⁹. Důvodů k takovému kroku by bylo více než jen ono populační kritérium; Romové na Slovensku (a kdekoli jinde ve světě), jsou bilingvní a leckde i trilingvní či x-lingvní. V drtivé většině případů je ale jejich mateřským jazykem a jazykem jejich vnitřní enkulturace romština (respektive její místní varieta) a další jazyky se nabalují podle složení majoritního obyvatelstva a podle potřeby. Jako písemné jazyky jsou ovšem většinou učené a používané až ty následné jazyky a nikoli mateřská romština. To je ovšem z hlediska možného dopadu bilingvismu na dítě problém a může z něj činit spíše kognitivní brzdu, nežli přínos, jak tvrdí některé studie.¹⁰ Pokud se totiž romské dítě naučí uvažovat v domácí romštině a ve škole se

⁷ V Maďarsku například je v důsledku především tereziánské segregace velká skupina usdlých lidí, jež se kulturně řadí mezi Romy, ale používá od dětství pouze maďarštinu a v romštině nerozumí ani základním slovům nebo minimu, byť jazyk usdlých maďarských Romů je živý a mnoho Romů na Slovensku i v Maďarsku jej používá.

⁸ Tento údaj je vytažen z dat české ekumenické společnosti, která se zabývá Romy v Čechách i na Slovensku mimo jiné také z hlediska jejich možné evangelizace. Na příkladu prudce vzrůstajících letničních a lokálních církví mezi Romy na Slovensku je patrné, že je v tom to směru pro církve velký potenciál.
Zdroj: <http://www.christnet.cz/magazin/clanek.asp?clanek=1195>

⁹ Dle údajů SSÚ (<http://portal.statistics.sk/files/tab-11.pdf>) se v roce 2011 přihlásilo k maďarskému jazyku i národnosti více než půl milionu obyvatel SR. V jejich případě ale strategie skrývání identity při cenzu obecně neplatí, spíše naopak – jejich emancipační hnutí se naopak snaží ukázat velikost a tím i význam maďarské komunity na Slovensku. Na celém jihu Slovensku jsou zcela běžné dvojjazyčné nápisy, mnoho lidí má velký problém zvládnout jakoukoli komunikaci ve slovenštině a jen nově prosazený jazykový zákon udržuje slovenštinu jako oficiální jazyk úřadů. Čerpáno z práce Márie Homišinové, která se na Slovensku tímto tématem z antropologické perspektivy zabývá (Šutaj: 2008)

učí mluvit slovensky, je schopné od sebe oba jazyky vzájemně oddělovat a vnímat je komplementárně. Ovšem jenom na mluvené úrovni. Jakmile se dítě začne seznamovat s psanou formou majoritního jazyka, nemá žádný „domácí“ ekvivalent, ke kterému by se vztahovalo. Proces učení literární formou je tak zdlouhavý a komplikovaný a s texty v majoritních jazycích často zápasí i lidé, kteří jinak majoritní jazyk v celku ovládají (Jurásková: 2004). Některé přínosy bilingvismu jsou ale nesporné a můžeme je u slovenských Romů dobře pozorovat- E. Harding-Esch a P. Riley ve svém díle uvádějí: *„Nedávný výzkum bilingvních dětí významně podpořil názor, že při minimální podpoře rodičů mají bilingvní děti oproti monolingvním lepší kognitivní předpoklady k učení se jazykům, protože jsou schopné mnohem dříve oddělit slova od toho, co reprezentují.“* V praxi to znamená velmi vysokou adaptabilitu romských dětí na změnu prostředí, kterou v současné době některé absolvují poměrně často, především při stěhování jejich rodičů za prací do jiných zemí. Ale nejde samozřejmě jen o lepší pochopení gádžovského jazyka. Pokud multikulturalismus není jen prázdným pojmem, pak by mělo být eminentním zájmem každé majoritní společnosti, jež ve svém středu (nebo na svém okraji) má jiné etnikum mluvící svébytným jazykem, tento jazyk ochraňovat a podporovat jeho vzrůst. Hübschmannová k tomu uvádí: *Na mezinárodní konferenci o jazycích etnických minorit, zorganizované Laplandskou univerzitou v Rovaniemi (Finsko) v roce 1991 byl v závěru vyjádřen názor, že jazyk, byl' vytvořen jednou etnickou skupinou, se jakožto uchovatel kulturních hodnot stává součástí kultury celosvětové. A tak k uchování jazyků, pokud si je jejich mluvčí budou chtít uchovat, mají kulturní povinnost přispět i národy ostatní. Tato povinnost je pak zvýrazněna*

¹⁰ Na poli výzkumu vlivu bilingvismu na vývoj dítěte se zatím prosazovali spíše vědci z pedagogického a speciálně-pedagogického okruhu – Jitka Kropáčová v knize Výuka žáka s odlišným mateřským jazykem shrnuje možné přínosy bilingvismu pro vývoj především do těchto bodů:

1.) bilingvisté mají více strukturovanou inteligenci, jsou tvořivější

2.) bilingvisté jsou sociálnější vůči ostatním lidem mluvícím jinými jazyky, lépe se orientují v dalších kulturách

Zároveň ale také mluví o nevýhodách, těmi jsou především:

1.) Interference a míchání jazyků, opoždění vývoje vůči monolingvním vrstevníkům

2.) Obtíže s jazykovým vývojem například omezená slovní zásoba, nezafixované gramatické struktury, špatný slovosled, pravopisné chyby, koktavost, odmítnutí jazyk používat. (Kropáčová, 2006:46)

etickým imperativem pro ta majoritní společenství, která znemožňovala etnickým minoritám důstojnou humánní existenci, která derogovala a potlačovala jejich kulturu a jazyk. (Hübschmannová: 1994).

1.1.2 Jazykové variety na Slovensku

Je jasné, že širší zavádění psané romštiny má různá úskalí. Mimo jiné je to nízká sociální prestiž romštiny, nedostatek romských vlasteneckých intelektuálů, ale v první řadě je to neexistence standardizovaného romského jazyka. Nechci tento jev v tuto chvíli příliš rozebírat z globálního hlediska, avšak je třeba říci, že jen na samotném Slovensku nalezneme přinejmenším tři základní dialekty romštiny – severocentrální, jihocentrální a olašský. Severocentrální dialekt je souborem jazykových variant užívaných především na Slovensku a importovaných po válce také do Čech. Řadíme do něj nejčastěji používaný dialekt na území bývalé federace a to tak řečenou východoslovenskou romštinu¹¹, dále její západoslovenskou varietu s určitými dialektními specifiky¹² a také původní předválečnou, dnes již takřka nepoužívanou moravskou romštinu, kterou užívali rody jako Danielové či Holomkové. Severocentrální dialekt obsahuje mnohem více variant, ať už regionální nebo etnicky vymezených (například varieta středoslovenských obcí Kysuce, Turiec a Liptov, jak jí představuje Jan Červenka (2006) či jazyk Bergitka Roma¹³, velmi podobný východoslovenské romštině). Ovšem kriteriem které jsem si předsevzal jako stanovení *sub-dialektnosti*, je srozumitelnost a ta je v případě posledních

¹¹ Historicky je tento jazyk znám jako jazyk tak zvaných „Servika Roma“, tedy srbských Romů, neboť pochází ze srbské migrační vlny a s jazykem srbských Romů vykazuje velmi silnou podobnost (v obou jazycích existuje například sloveso „te vičinel – volat“ namísto rozšířenějšího a původnějšího výrazu „te akharel“). Spolu s tzv. Ungrika Roma (maďarská romština) se ale i tak považuje za jazyk konzervující mnoho archaických vlivů (Hübschmannová: 1995).

¹² například slovo *byl/byla*, které má ve východoslovenských varietách vždy „s“ na konci -byť může mít jinou podobu – *sas, has, ebas*.- se v západoslovenské varietě píše a vyslovuje většinou „*sla*“

¹³ *bergitska Roma* (geonym, Berg něm. - hora, kopec) tradičně usedlí Romové obývající hornaté polsko-slovenské pomezí. Sdílejí blízký dialekt s tzv. slovenska/servika Roma. Mnoho společných příjmení (Mirga, Mižigar, Pešta, Mišalko, atd.) svědčí o dřívějších příbuzenských vazbách. Písne sebrané polským etnologem Izydorem Kopernickým na začátku 20. stol. v okolí Zakopaného jsou blízkými variantami písní dosud zpívanými servika Romy. Trad profese: hudba, kovářství. Většina Romů této skupiny (i jejich příbuzní na SV Slovensku v okolí Kežmarku, Staré Ľubovně atd.) se živili koňským masem, které pro jiné skupiny bylo tabu. Odtud oprobrium: labanci (v Polsku, vztahuje se pouze k *bergitska Roma*), dupki/degeša (na Slovensku, vztahuje se ke všem, kdo se živí koňským nebo psím masem) Zdroj: <http://ling.uni-graz.at/~rombase/cgi-bin/art.cgi?src=data/ethn/topics/names-list.cs.xml>

jmenovaných variet je tak vysoká, že takřka není třeba je odděleně vymezovat. V případě srovnání západoslovenské a východoslovenské variety je již měřitelný rozdíl a proto je uvádím jako sub-dialekty.

Druhým zmíněným uznávaným dialektem vyskytující se na Slovensku je tak zvaná jihocentrální romština – známá jako „maďarská romština“ či jazyk „Ungrika Roma“ – maďarských Romů. Jedná se o jazyk, kterým hovoří především dlouhodobě usedlí Romové v Maďarsku a usedlí Romové žijící v pásu hustě osídleném Maďary na celém jihu Slovenska, zejména v jeho východní části – Košicko, Abov, Gemer (někdy se vymezují maďarská a slovenská varieta jihocentrální romštiny – Elšík: 2011). Třetím dialektem, který najdeme na Slovensku je olašská, nebo také valašská romština. Valašsko¹⁴ jak známo, je kraj ležící v dnešní době přibližně v jihovýchodní části Rumunska. Jedná se o pasteveckou oblast, jejíž obyvatelé (romští i neromští) při hledání nových pastvin a také v důsledku historických zvrátů, především vpádu rakouských vojsk do Sedmihradska, Valašska a Makedonie v 17. století, došli do rozličných oblastí Evropy, mimo jiné i na Moravu nebo do Řecka. Valašští Romové (lovára¹⁵) přicházeli především do Bulharska, Polska, Rakouska, Maďarska, Ukrajiny, Švédska ale také i na Slovensko či do Čech pak zejména po zrušení romského otroctví, jež na (rumunském)Valašsku platilo až do roku 1856. Pojmenování „olašští“ vychází z maďarského názvu pro obyvatele Moldavska a historického Valašska – „Olaskí“¹⁶. Etnonymní označení jejich řeči je také „lovárština“, neboť na Slovensku žijí potomci koňských handlířů – lovárů („lo“ znamená maďarsky kuň, v jiných oblastech, zejména v Bulharsku, žijí také (profesně) blízcí příbuzní lovárů – grastári,

¹⁴ Název „Valašsko“ je odvozen od germánského „Walha“ neboli cizinec. Nejedná se jen o oblasti, kam přišli původní Valaši, ale někdy i oblasti, kde se prostě se z různých důvodů zjevili cizinci, například italské Vlašsko (polsky „Włochy“), kde přebývali Galové, či belgická Valonie nebo britský Wales.

¹⁵ Lovára jsou jednou ze dvou významných valašsko-moldavsko-sedmihradských cikánských kočovných skupin. Druhou jsou Calderara/Kalderaši (z rumunského „caldare“ tj. kotel). Jak jejich název značí, profesně vycházeli z opravářů starých kotlů. Dnes světově nejvýznamnější cikánské subetnikum živící se tu opravou starých aut, tu sběrem kovošrotu apod. Jejich diaspora zasáhla například Francii, Švédsko, Polsko, Španělsko ale také Rusko, Bulharsko a obě Ameriky. Jazykově jsou s Lováry poměrně blízcí, přibližně jako čeština s polštinou (Zdroj: Zbyněk Andrš)

¹⁶ V řeči Lovárů je nejčastějším označení pro Olašské Romy „Vlašika Roma“(romsky) anebo „Olaskí Cygányi“(maďarsky).

jejichž název je opět odvozen od slova kůň, tentokrát ale z romštiny, která toto slovo přejala ve středověku z jazyka území tehdejší Arménie – dnešní romský název pro koně je „o graj“¹⁷).

V návaznosti na počty obyvatel Slovenska bych dodal, že „sub-etnicita“ jako speciální kategorie, nebyla v rámci sčítání lidu sledována, ale co se týče zkoumání antropologů a romistů (např. Hubschmannová, 1995:191), vycházím z odhadu, že tak zvaných Servika/Slovačiko/Slovenských Romů, používajících severocentrální dialekt, je na tomto území asi 70 - 75% a zbylých 25-30% tvoří zbývající dvě sub-etnické – dialektní skupiny přibližně rovným dílem. Dělení, které jsem pro případ Slovenska stanovil vychází jednak z Miklóšićova¹⁸ základního rozdělení romských dialektů na olašské a neolašské¹⁹ a také z práce německého badatele Norberta Boretzkého, který přišel s termíny „severocentrální“ a „jihocentrální“ romština. Proponentka starého dělení, tj. na východoslovenský, západoslovenský a další dialekty, Milena Hübschmannová, s tímto dělením dlouho nesouhlasila, avšak nakonec i ona na něj přistoupila. Podrobně to vysvětluje Elšík: *„Zásadní neříboda „etnické“ terminologie v dialektologii romštiny spočívá v tom, že je ze synchronního hlediska arbitrárně konvenční: jednoznačně neindikuje ani současné geografické rozšíření nářeční skupiny, ani hlavní kontaktní jazyk jejích variet, a navíc ne vždy odpovídá vlastnímu označení mluvčích sekundárními „etnickými“ atributy. Například tzv. slovenskou romštinou hovoří dnes i Romové v Česku, z nichž někteří se už označují jako čeští Romové (ve smyslu teritoriálním či občanském), a mluvčí tzv. maďarské romštiny nemusejí maďarštinu vůbec ovládat a mohou se považovat se za Romy slovenské (na základě svého slovenského bilingvismu). Je třeba důrazně doporučit (srov. Elšík 2001), aby se pro strukturálně vymezené nářeční skupiny romštiny používaly termíny „etnický“ neutrální – např. v mezinárodní romistice etablované Boretzkého (1999) termíny*

¹⁷ Lovári a Grastari ale nejsou totožnou skupinou, byť mluví blízkými jazyky a mají stejné profesní kořeny. Historicky to jsou jiné skupiny obývající jiné území – podobně jako u profesionyma označující stejné řemeslo u Aurárů/Zlatárů (jedni mají název z rumunštiny, druzí z bulharštiny) nebo u Ričkarů/Ursarů/Mečkarů (romština/romunština/bulharština) v případě předvedců medvědů.

¹⁸ Franz Miklošić byl slovinský lingvista, jež se zabýval především jazyky slovanskými. Romština a její různé podoby ho ale natolik zaujaly, že přišel s jednou z prvních kategorizací romských dialektů. Podle něj měla romština tehdy 13 dialektů. Základní dichotomií bylo dělení na dialekty olašské a neolašské. Tato dichotomie je s výhradami přijímána i dnes.

¹⁹ Anglická wikipedia přisuzuje prvenství v rozdělení romských dialektů na olašské a neolašské až Bernard Gilliath-Smithovi, který ale tak učinil až roku 1915. Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Romani_language

severocentrální dialekty pro tzv. slovenskou a českou romštinu a jihocentrální dialekty pro tzv. maďarskou romštinu – a aby terminologie „etnická“ byla používána jen deskriptivně, pro indikaci teritoria nebo primárního kontaktního jazyka.“ (Elšík: 2006).

Nutno dodat, že všechny tři²⁰ uvedené základní dialekty vyskytující se na Slovensku se od sebe liší poměrně zásadně, avšak míra jejich vzájemné srozumitelnosti se různí. V zásadě se opět potvrzuje Miklošičovo dělení na olašské a neolašské dialekty, neboť jazyky „Servika/Slovačika Roma“ a „Ungrika Roma“ jsou si navzájem mnohem lépe srozumitelné, než oba tyto jazyky s lovárštinou. Dokonce i Ungrika Roma žijící v Maďarsku rozumí slovenským usedlým Romům více než maďarským Olachům (Elšík: 2011). Pro porovnání zde uvedu tři překlady osmé věty²¹ druhé kapitoly Evangelia podle Matouše v třech dotčených jazycích:

vlašiko románi šib

„Žan taj rodkeren pala kado šavouro taj sar tume rakhena les, phenen mange, te šaj žav vi me, te dav les pat'iv.“

ungriki románi čhib

„Džan taj rodkeren láche pal odá čhavóro; taj kana le arakhna, phenen mange, káj te me te šaj džav tél te band'on angle leste.“

serviko románi čhib

„Džan u rodkeren kole čhavores. Soča les arakhena, den mange te džanel, kaj the me te džav leske the sikhavel pat'iv.“

Záměrně jsem na tomto místě vybral větu, která vypadá ve všech třech překladech vcelku podobně. Jiné ovšem bude, vyberu-li si ze stejné kapitoly například jedenáctou větu²²;

vlašiko románi šib

Gejle ando kher taj dikhle e šavoures a dejasa – Marijasa, pejle pi phuv, dine les pat'iv taj šutte anglá les e darkura – somnakaj, thuvjarimo taj mirha.

ungriki románi čhib

²⁰ Údajně (Poduška, 2003:17) žije na Slovensku krom zmíněných ještě malá skupina Sintů, jež mají rovněž svůj dialekt.

²¹ [Běžte a hledejte to dítě a jakmile ho najdete, řekněte mi (dejte mi vědět), ať i já mohu jít mu vzdát úctu.]

²² [Došli do domu a viděli to dítě s Marií, jeho matkou. Padli před ním na zem, vzdávali mu úctu a položili před něj to, (dary)co mu přinesli – zlato, kadidlo a mirhu.]

Zdroj: Romano džaniben *časopis tomistických studií* 3/1997

Ande géle and'odá kher taj dikhle ole tiknóre ola Márijóraha, leskera daha. T'éle péle upri phú, papál téle hajlinde leske taj dine leske odola (ájandiki) bút'a, so ánde leske – o somnakaj, i kučsága taj i mirha.

serviko románi čhib

Gejle andre andro kher u dikhle le čhavores la Marijica, leskera daha. Pejle angla leste tele pre phuv, sikhavenas leske pat'iv u thode angle leste oda, so leske ande – somnakaj, thuv'ariben the mirha.

Vlastní míra srozumitelnosti dvou dialektů není vždy zcela stejná. Milena Hübschmannová k tomu dodává: „*V letech 1993-1998 byly romštině věnované čtyři mezinárodní lingvistické konference. Ze žádné studie však nevyplyvá poznatek, že by se společný základ "praromštiny" přes nesčetné vlny tisíciletých nejednotných kontaktů s jinými a odlišnými jazyky změnil ve svém bazálním charakteru. A užití romštiny jako jedacího jazyka na nesčetných mezinárodních romských kongresech, festivalech či seminářích provázejících etnoemancipační hnutí Romů po druhé světové válce dokazuje, že se mluvčí různých dialektů dorozumět dovedou.*“²³ I přes toto tvrzení je jisté, že různé sub-etnické skupiny Romů na Slovensku se spolu dorozumívají tu lépe, tu hůře, dorozumívají-li se vůbec. To zdaleka nemusí být pravidlem; například Hübschmannová uvádí, že sub-etnické profesní skupiny odpovídají přibližně v dnešní podobě dřívějším updžátí (neboli podkastám, rodům), které si od sebe již ze sociálního a náboženského principu udržují odstup (Hübschmannová, 1999:6). Ovšem pokud už ke kontaktu dochází, pak je pravděpodobné, že na sebe budou každé dva kontaktní jazyky nějak působit. Úkolem, kterým bych se chtěl dále v této práci především zabývat, je právě zodpovězení otázky, jakým způsobem, v závislosti na čem, proč a s jakým výsledkem na sebe dva kontaktní dialekty romštiny mohou působit. Pro tento výzkum jsem si zvolil obci Rožkovany ležící v okrese Sabinov (Prešovský kraj). Výběr není náhodný a k jeho důvodům se dostanu později, na tomto místě je ale třeba říci, že jsem toto místo vybíral s předpokladem soužití mluvčích dvou dialektů

²³ V jisté opozici k tvrzení o bazální srozumitelnosti romštiny je ukázka překladu věty „Všechny moje děti jsou ještě malé.“ do jazyka finských Romů; „Sáre mo kenti áhena panna peska“, do jazyka tureckých Romů v Bulharsku; „Epci me xurde thaa čikone“ a konečně do jazyka slovenských Romů; „Savore mire čhave hin mek cikne“. (Elšík: 2011). Je ale třeba rozlišovat mezi konkrétními subetnickými skupinami – o finských Kale je známo, že jejich jazyk je velmi silně zatížen finštinou, proto jejich dorozumívací potenciál s ostatními skupinami je nižší, než například u slovenských Romů, jejichž jazyk má více původního indického lexika.

romštiny – olašské, tedy lovárské romštiny a severocentrální, východoslovenské (servika) romštiny.

1.2 Výzkumné otázky, hypotézy a cíl práce

Stanovil jsem si soubor témat, kterými bych se v rámci této práce chtěl dále zabývat; na jazykovém kontaktu dvou dialektů romštiny mě především zajímá budoucnost samotné komunikace v této lokalitě, tedy především který jazyk je vnímaný jako prestižní a má silnější schopnost v komunitě dominovat, případně, širěji vzato, jakým způsobem ovlivňuje jazykový kontakt výslednou formu komunikace. Rád bych se v rámci této otázky zaměřil na roli genderu a etnicity, jinými slovy mě zajímá, zda v rámci rodin, kde se každý z manželů identifikuje sub-etnicky rozdílně, je výsledná forma komunikace ovlivněná spíše genderovým rozdělením nebo prestiží daného dialektu/sub-etnika. S tím úzce souvisí výzkum preferencí dětí co se týče používaného jazyka v běžné rodinné komunikaci a tím pádem, znovu, poznání možného budoucího komunikačního jazyka a jeho podoby a trendů jeho vývoje. Stanovil jsem si hypotézy, které bych rád u každé jednotlivé otázky sledoval a potvrzoval či vyvracel; domnívám se, že olašská sub-etnika a olašské dialekty mají v romských společenstvích vyšší prestiž než neolašské. Zároveň bych také rád ověřoval, zda platí, že „původnost“ jazyka je odvislá jednak od vzdálenosti od centra a také od podmínek, které mají jeho mluvčí, tedy zda jsou trvale usazení či kočují a zda je na ně vyvíjen asimilační nátlak, či zda svůj jazyk a kulturu mohou pěstovat svobodně. Za obecný cíl práce jsem si vytknul především sledování vývojových tendencí komunikace v prostředí kontaktu dvou sub-etnických a dialektních romských skupin.

2. TEORETICKÁ VÝCHODISKA A KONCEPTY

2.1 Lingvistická antropologie a sociolingvistika

Lingvistická antropologie, která je výchozí a zásadní disciplínou pro výzkum tohoto tématu se v nejobecnějším smyslu zabývá vztahem jazyka a kultury, či spíše prostřednictvím jazyka studuje člověka, kulturu, společnost. Jiné názvy pro ni jsou také antropolingvistika či antropologická lingvistika, ovšem, jak uvádí Salzman, adjektivum „antropologická“ je v tomto případě nadbytečné, neboť žádný jiný živočich neužívá komunikační systém srovnatelný s tím lidským. (Salzman, 1997:12) Na druhou stranu, pokud bychom vynechali ono adjektivum, pak by nám zbyla pouze „lingvistika“ a to je rozdílná disciplína, neboť lingvistikou se rozumí analytické studium jakéhokoli s cílem odhalit jeho strukturu – různé druhy jazykových jednotek (distinktivní hlásky, nejmenší smysluplné části slov atd) a pravidla, podle nichž se tyto jednotky skládají do řečových úseků. (Salzman, 1997:13) Na rozdíl od lingvistů lingvističtí antropologové nikdy nechápou jazyk jako izolovaný od společenského života, ale trvají na tom, že je mezi ním a kulturními a společenskými strukturami vzájemná souvislost. V tomto smyslu představují jejich lingvistické analýzy prostředky pro nějaký cíl, data, z kterých je možno dělat závěry o širších antropologických záležitostech. (Giglioli 1972:9-10) Ruku v ruce s lingvistickou antropologií je třeba zmínit sociolingvistiku, která dle profesora lingvistiky R.A. Hudsona „studuje jazyk ve vztahu ke společnosti s tím, že je ale součástí studia jazyka“²⁴. (Hudson, 1999:4) Pokorný k tomu dodává, že sociolingvistika se věnuje způsobu užívání jazyka, jeho funkcí, statusem a tzv. „jazykovou ideologií“. To co odlišuje lingvistickou antropologii od sociolingvistiky je především snaha komparovat různé společnosti a kultury a zájem odhalit kulturní význam sociolingvistických fenoménů. Lingvistická antropologie proto také zpravidla používá jiné metody (spíše kvalitativní než kvantitativní) a pojmový aparát než sociolingvistika. (Pokorný, 2010:8)

²⁴ Veškeré citace z odborných textů v cizím jazyce uvádím, pokud není uvedeno jinak, v mém překladu.

2.2 Kontaktní lingvistika

Jestliže zmíněné disciplíny vnímám jako „podhoubí“, či „podezdívku“, pak tou houbou či zdí mé práce je především sub-disciplína zvaná kontaktní lingvistika (nebo také kontaktní lingvistika). Ta se zabývá vzájemným vztahem a působením dvou či více „jazyků v kontaktu“. V článku Paula B. Garreta se dočítáme, že kontaktní jazyky, jsou jazyky a jazykové variety, které vznikly historickým sociálním kontaktem mezi mluvčími dvou nebo více předtím existujících etablovaných jazyků. Kontaktní jazyky se liší v míře historického ukotvení, ve stupni vzájemného kontaktu i v jeho délce. (Garret in Duranti, 2006:48). Rozdíly mezi kontaktním jazykem a jeho zdrojovými jazyky však nemusí být vždy nutně v gramatice nebo vždy nutně v lexiku, rozdíly mezi těmito jazyky jsou dosti arbitrární a závislé na konkrétní situaci. Hlavním rozlišením je ovšem to, že ve vnímání mluvčích tvoří zdrojové jazyky a kontaktní jazyk rozdílné *kódy*.²⁵ Garret dále poznamenává, že vznik kontaktního jazyka je jeden možný výstup jazykového kontaktu, není ale nutným výstupem, dokonce ani není zcela běžným. K jazykovému kontaktu dochází kdykoli a kdekoli v případě kontaktu dvou lidských skupin s odlišnými jazyky... Taková setkávání jazyků mohou být ve vzájemně rovném či jakkoli nerovném vztahu, vzájemně prospěšné nebo naopak spíše škodlivé, jeden jazyk může druhý oslabovat, vykrádat jeho slovní zásobu a na její místo dosazovat svou vlastní a podobně. V každém případě je takový kontakt určován širšími historickými a mikrosociologickými faktory. (Garret in Duranti, 2006:48)

2.2.1 Konvergence jazyků

Prvním druhem jazykového kontaktu, je tak zvané *sblížení jazyků*, neboli jazyková konvergence. Je to kontakt, který vzájemně ovlivňuje oba jazyky natolik, že je v dané *řečové oblasti*²⁶ postupně slučuje v jeden jazykový kód.

²⁵ Více k tématu kódů v podkapitolách 2.2.2.2 Přepínání jazykových kódů a 2.2.2.3 Mixování jazykových kódů

²⁶ Řečová oblast je lokalita, ve které se nachází řečové společenství, což je souhrn mluvčích sdílejících jedna pravidla komunikace, jazykový úzus či jazykový kód.

2.2.1.1 Hledisko příměsí

Výsledky konvergenčního jazykového kontaktu, tedy procesu vzájemného ovlivňování a míšení kontaktních jazyků, se dají interpretovat více způsoby. První, o kterém bych se rád zmínil, sleduje vzájemný kontakt z hlediska velikosti a podstaty *příměsí*, kterou jeden jazyk v druhém zanechá. I když příměsí cizích jazyků lze najít v kterémkoliv jazyku, je procentuální zastoupení různých složek aspoň vzdáleně blízké rovnováze jen v některých z nich. Patří k nim však jak nejrozšířenější jazyk světa, angličtina, tak jazyky poměrně malé, jako afrikánština či rumunština (Čermák, 1994: 47). Zařadit k nim v tomto případě romštinu jako celek sestávající z bezpočtu regionálních variet nelze. V souladu s historickými okolnostmi vzniku současných podob romštiny ovšem lze například přibližně stanovit procento, které si romština uchovala ze své první vrstvy, tedy původní indické slovní zásoby²⁷ v jednom každém nářečí (to je v případě severocentrálního dialektu asi 70% aktivního slovníku) a dále následujících vrstev, přes íránskou, byzantskou, balkánskou, maďarskou až ke slovenské či české.

Nejznámějším typem výsledku jazykové konvergence, tedy sblížování jazyků v kontaktu, je *substrát*. Rozumí se jím stopy a vliv zaniklého jazyka podmaněného národa v jazyku jiném (např. langobardský substrát v italštině). (Čermák, 1994:47) Dalšími typy jsou *adstrát*, který vzniká soužitím a ovlivňováním dvou jazyků, přičemž jeden žije v druhém (tak by se dal označit německý vliv na češtinu). Posledním takovým typem je *superstrát*, což je stav, kdy převládá (nebo zanechává stopy) v podmaněném národu jazyk podmanitele, i když tento podmanitel již sám zanikl (typickým příkladem je francouzský superstrát v středověké, potažmo i pozdější angličtině).

2.2.1.2 Hledisko účelu kontaktu

Jiný pohled na konvergenční jazykový kontakt je pak hledisko účelu samotného kontaktu. Zde bych se zastavil především u pojmů *pidginizace* a *kreolizace*.

²⁷ Ale i původní indická slovní zásoba je ještě dále dělitelná, jak dokázal sir Ralph Turner roku 1927, a to na starší (předárijskou) vrstvu, ovlivněnou středoindickými jazyky a mladší (árijskou) vrstvu ovlivněnou jazyky severozápadní Indie (Hübschmannová, 1995)

Jazyky pidgin jsou vzešlé z účelového kontaktu, nejčastěji obchodního, mezi dvěma jazyky. V praxi se jedná většinou o kontakt některého světového jazyka s menším, například africkým, karibským či indonéským jazykem za účelem vyjednávání v oblasti obchodu se surovinami, kořením a podobně. Klasickým příkladem pidginu, který se uchoval až dodnes, byť již v *kreolizované* podobě je Tok Pisin, papuánský pidgin vzešlý z angličtiny a papuánských jazyků. Drtivá většina pidginů ovšem nemá dlouhodobé trvání, neboť se váže skutečně jenom k určité epoše a k určitému kontaktu dvou jazyků za určitým účelem. Při pozbytí tohoto účelu pozbývá i význam pidginu. Pidginy jsou charakteristické extrémně zjednodušenou gramatikou, která se projevuje například opakováním adjektiv a adverbíí (*very, very, very*) namísto gramatického stupňování a podobně. Pokud ovšem daný kontakt trvá déle, případně se rozšíří i na další sféry života, mimo obchod, například se dostane do politického, veřejného a nakonec i rodinného života, je možné, že z daných dvou či více jazyků v kontaktu vznikne další jazyk. Procesu, kdy se tak děje, říkáme *kreolizace* a jejím výsledkem je kreolský jazyk. Těch se do dnešní doby dochovalo bezpočet a stále se nové tvoří. Hezkým příkladem kreolského jazyka, tak jak uvádí Garret, je z karibského ostrova Svatá Lucie. Je jím afro-karibsko-francouzský kreol zvaný *Kwéyòl* či *Patwa*. Kreolské jazyky jsou ze své podstaty mnohem dynamičtější a ohebnější než nekreolské. Garret uvádí, že *Kwéyòl* vznikl kreolizací domorodého karibského jazyka a importovaného afrického jazyka s francouzštinou. Výsledný produkt však dále *kreoluje* a je ovlivňován angličtinou, která je vnímána jako prestižnější jazyk v *diglosické* dvojici angličtina - kwéyòl, která se v současné době objevuje v komunikaci na Svaté Lucii. Jinými klasickými kreoly jsou jamajská angličtina či portugalské papiemente. (Čermák, 1994:48)

2.2.1.3 Hledisko sblížitelnosti

Třetím možným pohledem na konvergentní kontaktní jazyky je míra jejich schopnosti vzájemně se ovlivňovat a sblížovat. Je třeba říci, že sblížování není z hlediska *jazykového plánování* žádané, ale v multilingválních společnostech je tu více a tu méně spontánní a nutné, neboť určitá forma sblížení zjednodušuje bilinguální

komunikaci.²⁸ Zde je podstatná především míra jejich gramatické odlišnosti, která promlouvá do možností překladu – tlumočení z jednoho jazyka do druhého a naopak. Podstatný je tak zvaný překladový ekvivalent, čili možnost odpovídající protějšek v druhém jazyce. Tato možnost/nemožnost by se také dala vyjádřit jako míra rozdílnosti volného (funkčního) překladu a doslovného překladu. Čím je tento koeficient vyšší, tím více se budou oba jazyky v kontaktu ovlivňovat, neboť jsou příliš málo ekvivalentní na to, aby spolu mohli interreagovat beze změn. Názorným příkladem dvou jazyků, které se i přes velmi bohatý dlouhodobý kontakt ovlivnily relativně minimálně je slovenština a čeština a to takřka kdekoli na území bývalé federace. Důvodem je samozřejmě jejich silná gramatická i lexikální podobnost, která z nich činí jazyky, jež ke komunikaci nepotřebují významněji ohýbat jeden druhý. Případem, kdy si ovšem dané dvojjazyčné řečové společenství muselo jazyky pro vzájemnou komunikaci sblížit více je frankofonní populace v Québecu, kde došlo ke vzniku tak zvané kanadské francouzštiny, která je v některých ohledech, především lexikálních a syntaktických významně ovlivněna tamní angličtinou. Oba jazyky tamní řečové oblasti dále konvergují, avšak tempo jejich konvergence se zpomaluje.

2.2.2 Kontakt jazyků bez vzniku nového kódu - vícejazyčnost

Ačkoli ve světě najdeme mnoho případů jazyků, které vznikly z kontaktu dvou či více jazyků, jež vytvořily nový specifický *kód*, tak ale stále platí, že to ani zdaleka není jediný možný výsledek kontaktu jazyků, dokonce ani ne ten nejběžnější, neboť nejvíce případů kontaktu se děje víceméně v rovnováze, tedy tak, že uchovává oba jazyky v rámci možností ve své dosavadní podobě a nedává vzniknout jazyku novému.

2.2.2.1 Multilingualismus

Případem jazykového kontaktu, který nevede ke sblížování či míšení, ale může zanechávat dva nebo více jazyků v nějakém horizontálním, více či méně

²⁸ Více o důsledcích sblížování jazyků v podkapitolách

rovnovážném, vztahu je multilingualismus. Dvoj či více - jazyčnost je v současnosti nejběžnější formou jazykového kontaktu. Dle Garreta je vcelku jisté, že většina světové populace je minimálně dvojjazyčná. Za multilingvního jedince klasifikujeme toho, kdo se v každém z jeho užívaných jazyků vyrovná rodilému mluvčímu. Klasickým příkladem stabilního multilingvního společenství je podle Salzmanna Švýcarsko, kde všichni občané ovládají alespoň dva (nezřídka i více) ze zastoupených jazyků, kterými je němčina, francouzština, italština a rétorománština. Tyto jazyky na sebe nepůsobí nijak agresivně, vzájemně velmi málo přejímají a tím se daří je všechny uchovávat relativně málo dotčené, byť rétorománština je jazykem s pouhým jedním procentem aktivních mluvčích (ve švýcarské populaci). Nejčastějším typem multilingualismu je bilingvismus. Salzman tuto schopnost také označuje jako ambilingvismus, tedy schopnost jakési jazykové benevolence, výběrovosti. Tato výběrovost je ovlivněna dvěma zásadními faktory. Tím prvním je kompetence a schopnost. Je totiž jasné, že i při opravdu perfektním zvládnutí obou jazyků bude mít vždy jeden mírně navrch, respektive bude častěji využíván. Například v případě bilingvní rodiny, kde otec i matky pochází z rozdílného jazykového prostředí a oba mluví na dítě rozdílným jazykem, bude pravděpodobné, že bude dítě lépe komunikovat v jazyce toho z rodičů, který je s ním častěji v kontaktu. Čermák k tomu dodává: „*Především není bilingvismus nikdy úplný (žádný mluvčí nezná oba jazyky stejně), ani ideální, v rovnovážném stavu, protože vždy převažuje pro určitou funkci jeden jazyk a pro jinou zase druhý; zvláště typický je u bilingvních mluvčích rozdíl ve znalosti a tedy i preferenci emocionálního vyjadřování (včetně např. kleteb a nadávek), vyjadřování intelektuálního apod.*“ (Čermák, 1994:41) Druhým faktorem je pak sociální. Patří do něj široká škála tak zvaných *řečových situací*, čili kontextů promluvy (ve škole, na úřadě, doma, v tramvaji a podobně), které se od sebe liší v různých parametrech (kde, s kým, za jakých okolností). Tyto parametry určují pravděpodobný *jazykový kód*, který v těchto situacích využijeme.

2.2.2.2 Přepínání jazykových kódů

Jazykový kód není zcela ztotožnitelný s jazykem jako takovým, neboť nese kulturně-sociální příznak. Podle Dell Hymese svět lidských společností lze dělit ne tolik podle jazyků, kterými jeho členové mluví, jako spíše podle komunikativních jednotek „složených z repertoárů kódů a z pravidel užívání kódů“; dále je třeba uznat, že tyto jednotky se překrývají, že kritérium vzájemné srozumitelnosti je jen jedním z několika faktorů, které je nutno vzít v úvahu, a že povaha vztahu mezi určitým kódem a určitými kulturními rysy musí být zkoumána případ od případu. (Hymes in Salzman, 1997:80) Přepínání jazykových kódů je tedy užívání dvou či více těchto sociálně/kulturně orientovaných kódů či jazykových variet v rámci jedné *řečové události* či *řečové výměny*.²⁹ Jazyková varieta, kterou lze označit kódem může být tvořena distinktivním jazykem, dialektem, rejstříkem, (varieta sloužící v určité sociální situaci), úrovní (příznakem³⁰) či stylem jednoho jazyka (standardní, substandardní, nářeční, hovorový). V každém případě ale to, co dělá kód kódem je jeho *diskrétnost*, tedy odlučitelnost od jiného kódu, samostatnost ve vnímání mluvčích. (Woolard in Duranti, 2006:74) Samotné přepínání kódů se děje nejčastěji v rámci řečové události, během které se v různých řečových aktech přepíná mezi kódy. Přepínání kódů probíhá v rámci jedné řečové oblasti, tedy místa, kde mluvčí různých jazyků sdílejí stejná řečová pravidla. Takové komunity se říká řečové společenství. (Salzman, 1997:126) Kathryn A. Woolard rozlišuje několik druhů přepínání jazykových kódů; první společně z Johnem Gumperzem nazývá situační a metaforické přepínání. Toto přepnutí, změna kódu označuje zároveň změnu definice v aktuální řečové události, respektive signalizuje změnu „nastavení práv a povinností“³¹. Takovou situací může být třída v katalánské škole, kde děti i paní učitelka jsou rodilými mluvčími katalánštiny a katalánsky spolu mluví neformálně o přestávce, ale jakmile zazvoní, paní učitelka přejde do španělštiny, na což děti

²⁹ Definice přepínání kódů se liší. Zatímco etnografové jej zakládají na přepínání v rámci jedné řečové události, což může třeba interview (mluvené či tištěné), teoretici komunikace se zaměřují spíše na přepnutí v rámci řečové výměny, která je z podstaty věci spíše záležitostí rozhovoru tváří v tvář (či po telefonu) a má jasné parametry, tedy například počítá s interakcí mluvčího a adresáta (Woolard in Duranti, 2006:90)

³⁰ Některé jazyky disponují více úrovněmi v závislosti například na postavení mluvčího či adresáta. Důležitou roli hraje tak zvaná sociální vzdálenost (Foley, 1997), která ovlivňuje, zda si budou komunikují vykat či tykat, ovlivňuje délku a skladbu vět, skladbu slov či fonologii. Příkladem může být úroveň „politeness“ – zdvořilost – v japonské.

³¹ Dále budu používat zkrácený tvar „RO set“ vycházející z anglického „rights and obligations settings“

zareagují okamžitým utišením a zvýšením pozornosti neboť začíná výuka a charakter řečové události se změnil. Obvykle takové kódy tvoří dichotomickou dvojici *my/oni* a jeden takový kód nese příznak solidarity (náš - katalánština), druhý naopak formality (*oni* – španělština). Obdobný příklad uvádí Susan Gal (1979:116). Jedna se o konverzaci maďarského páru žijícího ve Vídni, tedy pod vlivem majoritní němčiny. Žena zde použije dominantního jazykového k zesílení svého argumentu;

Muž: Nekem něm hozu fe, magadnag akko nem szabad inna.

Žena: In akkor iszok mikor in akarok. *Deis vird niks kbrak. Das vird niks kbrak.*³²

Rozdílný případ přepínání kódů je diskursivní. Souvisí se signálem ukončení jednoho tématu a nastolení nového, přičemž na předělu je změna jazykového kódu, neboť k novému tématu se ve vnímání mluvčího nový kód lépe hodí, avšak charakter situace a *RO set* mohou zůstat stejné jako doposud. Příkladem takové situace opět z katalánského prostředí může být hlasatel v radiu, který o fotbalovém zápasu FC Barcelony informuje v katalánštině, ale pozvánku na býčí zápasy hlásí ve španělštině. Dalším typem je přepínání příznakové. Jak už bylo výše zmíněno, souvisí s příznakovostí situace, tedy pozicí mluvčího a adresáta a je indexikální. Typické je pro situaci hovoru více než dvou mluvčích, kdy každá dvojice interaktantů má specifický *RO set* a tím pádem se mohou kódy měnit v závislosti na tom, komu zrovna odpovídáme či koho se ptáme (například hovor tří osob, z nichž dvě jsou spolužáci ve třídě a jedna je otec jednoho ze spolužáků). Ostatní typy přepínání jazykových kódů, které Woolardová uvádí, v nějakém smyslu doplňují předchozí typy – jedná se hlavně o Goffmanův koncept „footing“, tedy mimořečových prostředků přepínání kódů (například vzpřímější postoj těla v konfliktní komunikaci a jiné) a také velmi podstatný Bachtinův „Voicing“, tedy hlasové či tónové přepnutí kódu. To se děje především rámci jednotlivých řečových aktů a nemusí být nutně doprovázeno změnou jazyka jako gramatického či lexikálního systému, ale stačí jen změna tónu, která v daném řečovém společenství

³² [Když to nepřineseš pro mě, tak to ale nebudeš ani ty moci pít. Já piju když já chci. *A já ani nechci. Já ani nechci*]

signalizuje nějaký apel vyplývající z kontextu. Tento apel se může měnit právě v závislosti na daném řečovém společenství. Příkladem může být paní učitelka, jež ve třídě vyzve děti k utišení se a vyžaduje tím jejich pozornost, zatímco v případě že takovou žádost pronese tím samým tónem o přestávce v kabinetu, očekává spíše pobavení svých kolegů. (Woolard in Duranti, 2006: 75-87). Bylo by na místě zmínit také přepínání kódů, které nesouvisí se sociálním, ale spíš kompetenčním faktorem, tedy přepnutí, které signalizuje pouze to, že mluvčí hodlá svůj řečový akt pokračovat v jazyce, (na tomto místě je lepší sociálně-neutrální forma) ve kterém se orientuje lépe. To ovšem zcela nesplňuje zmíněnou Salzmanovu definici bilingualismu, jako schopnosti komunikace ve dvou jazycích na úrovni rodilého mluvčího. Na místo toho ovšem bych rád zmínil ještě jeden pojem, který zachycuje přepínání jazykových kódů, ovšem nemá sociální příznak, a to tak zvané mixování kódů.

2.2.2.3 Mixování kódů

Mixování kódů patří na poli kontaktní lingvistiky k nejméně probádaným oblastem. Úskalím při jeho výzkumu na poli sociálních věd je zjevná odpoutanost od sociálních fakt. Dle Hudsona se zdá účelem tohoto jevu být symbolizace jakési dvojnárodnosti situace, ve které není užití ani jednoho jazyka samotného o sobě dostačující, respektive ji nevystihuje. K dosažení správného efektu se snaží mluvčí balancovat mezi dvěma jazyky tak, jako kdyby míchali jakýsi „jazykový koktejl“ – několik slov z jednoho jazyka, potom několik z druhého, pak zase zpět, někdy delší, jindy kratší „výměny“. Hezký příklad ukazuje Červenka (2006:150) na nahrávce dvou středoslovenských Romek, z nichž jedna používá výhradně romštinu, zatímco její mladší sestra přechází místy plynule z jazyka do jazyka:

Te les šut'arel, ta pijel. Pit' a pit' je rozdiel. Paňi aľebo paľenka. No.

Paňi šaj pijel but, na, vedraha, ale paľenka na. **Les na šut'arel pro paňi, aľe pre paľenka³³.**

³³ [Když má žízeň tak pije. Pít a pít je rozdíl. Voda nebo pálenka (*tvrdý alkohol obecně*) No. Vody může pít hodně, ne, vědrem, ale pálenky ne. **On nemá žízeň na vodu ale na pálenku.**]

Přepínání se podle všeho děje více méně náhodně, avšak je pravděpodobně limitováno skladbou věty. (Hudson, 1999:53-54) William Labov zaznamenal roku 1971 promluvu Portoričanky žijící v New Yorku. Úsek odcituji:

Por eso cada..., you know it's nothing to be proud of, porque yo no estoy proud of it, as a matter of fact I hate it³⁴

Na tomto příkladě je vidět, že oba kódy na sebe plynule navazují a přestávají tím být diskrétní, mísí se. Španělské „no estoy“ [nejsem] by v této větné konstrukci mělo být následováno adjektivem, což se děje, ovšem toto adjektivum přináleží k druhému jazyku „proud“ [pyšná]. Není tomu však natolik, že by oba kontaktní jazyky zcela plnily substituční roli a mohly se plynule nahrazovat. (Hudson, 1999: 54-55) Za prvé nejsou gramaticky zcela kompatibilní a za druhé, místy i tam kde by to teoreticky možné bylo, to tak v praxi nemusí být. Pro příklad; jak španělština tak i angličtina mají ustálený tvar infinitivu „a/to + sloveso“, kde „a“ patří španělskému slovesu a „to“ anglickému. V případě mixování kódů je možné mít „a“ před anglickým slovesem a „to“ před španělským. Ovšem co zřejmě možné není, je dosadit anglické „to“ za španělské sloveso tam, kde normálně bývá „a“. Jedná se o známý případ citovaný i jinde v literatuře – srov. např. Blake, 1987. Jak uvádí Hudson (1999:55), výzkum tohoto jevu je skutečně zatím spíše v plenkách a mimo jiné i proto bych se na něj v této práci podrobněji zaměřil na svém vzorku.

2.2.2.4 Diglosie

V rámci této podkapitoly je třeba zmínit ještě jednu zvláštní formu multilingualismu a to je tak zvaná *diglosie*. Diglosie již není zcela horizontálním stavem, v jakém mohou existovat dva diskrétní jazykové kódy v rámci bilingvní společnosti, neboť nese sociálně-kulturní příznak typu vyšší forma jazyka/nížší forma jazyka. Jedná se o stav, kdy vedle sebe fungují dvě jazykové variety, přičemž jedna je brána jako vyšší/prestižní a druhá jako nižší/lidová. Nemusí se jednat zdaleka o variety jednoho jazyka, byť tomu tak je například v případě řecké

³⁴ [Proto každý..., chápeš to není nic na co bych mohla být pyšná, protože já na to nejsem pyšná, ve skutečnosti to nenávidím]

diglosické situace, kde existuje formální/náboženská kolokviální řečtina a lidová demotická řečtina. Podobné je to ve Švýcarsku, kde funguje diglosie u němčiny, neboť prestižnější formou je úřední německá němčina, ale lidovou a mnohem častěji užívanou je tak řečená Schwyzertütsch, švýcarská němčina. Případů diglosie dvou značně odlišných jazyků je celá řada, klasickým výskytem tohoto jevu je, zejména v koloniální éře, Indie s diglosií (či polyglosií) prestižní angličtiny a lidové hindštiny nebo dalších autochtonních jazyků. Zajímavým případem diglosie je Haiti, kde takto existuje prestižní francouzská kreolština a lidová haitská kreolština. (Garret in Duranti, 2006:54). Vznik diglosie může být někdy dlouhodobý proces (případ Řecka) a někdy vyvstane naopak vcelku neočekávaně, jako v případě Walesu, který začal být diglosický od doby přeložení Bible do místního jazyka a tím vznikla liturgická vyšší, byť jinak takřka neživá varieta jazyka. John Gumperz (1964) informuje o řečových varietách Khalapur, indické vesnice vzdálené asi 80 km severně od Dillí. Popsal na tomto případě tak zvanou dvojhnízdovou diglosii, tedy stav, kdy dva rozdílné jazyky tvoří prestižní a lidovou varietu, ovšem každý z nich má ještě dále svou vysokou a nízkou varietu (vyšší hindština se dělila na vysokou řečnickou formu a nízkou konverzační, nižší khalapurština pak na vysokou čistou khalapurštinu a nízkou hrubou khalapurštinu) (Salzmann, 1997:121). S pojmem diglosie také souvisí další termín a to jazykový posun, neboli v angličtině *language shift*. Zkráceně vzato je to proces, kdy celé řečové společenství spontánně či systematicky opouští jeden jazyk a přechází k jinému. Může mít „negativní“ formu, kdy si řečové společnosti nějakého etnického charakteru začne osvojovat nějaký dominantní agresivní jazyk pocházející zvenčí a opustí svůj autochtonní, ojedinelý jazyk. Příkladem je arumunština, jejíž mluvčí, Arumuni přešli k jazyku dominující majority, k řečtině, jelikož osidlovali území Řecka. (Šatava, 1994) Pozitivní jazykový posun spatřuji v situaci Katalánska, které se po smrti generála Franca a uvolnění politických poměrů v zemi, počalo intenzivně věnovat revitalizaci katalánštiny a mnoho obyvatel se přeúčilo ze španělštiny na katalánštinu, takže jazykovým posunem revitalizovalo zanikající minoritní jazyk. Situace v bilingvních komunitách dneška je však stále spíše taková, že jazyky spontánně zanikají a

z bilingvních se stávají monolingvní společnosti. Garret k tomu dodává: „*Ne vždy předchází jazykovému posunu rozšíření bilingualismu,³⁵ ale dokonce i tam, kde se tak děje, může náhle a překvapivě rychle situace dospět k monolingualismu.*“ (Garret in Duranti, 2006:53)

2.2.3 Divergence jazyků

Jazyková divergence je opačný proces ku konvergenci. Jedná se tedy o vzájemné oddalování jazyků, respektive o štěpení jazyka do více variet. Divergence bývá způsobena rozdílným vývojem v důsledku izolace. Nemusí se jednat pouze o izolaci geografickou a náhodnou. K rozdílnému jazykovému vývoji dochází také v důsledku izolace sociální, založené na společenských, etnických nebo náboženských rozdílech. V některých případech se jedná dokonce o divergenci záměrnou. Skutečným motivem divergence pak paradoxně může být snaha vymezit se vůči skupině, se kterou jsou mluvčí v kontaktu. (Pokorný, 2010:123) Divergence romštiny je způsobena více vlivy, ovšem vliv geografický je velmi podstatný, byť není zcela určující v případě všech sub – etnických skupin. U olašských Romů nemá prostorové odloučení takový vliv na jazyk, jak by se dalo očekávat a i přes velké vzdálenosti si jednotlivé skupiny více či méně rozumí, zejména pokud jsou nějak skupinově či pokrevně blížeji spřízněny.

2.2.3.1 Divergence jazyků v kontaktu

Divergence má význam v zásadě ve dvou rovinách; divergencí, rozklíčováním kontaktních jazyků rozumíme vzájemné oddalování dvou jazykových kódů, které může být záměrné, jak bylo řečeno výše, či nezáměrné, prostým ochabováním kontaktu či zvýšeného vlivu jiných jazyků na dotčené kontaktní jazyky. Příkladem takového oddálení je němčina a holandština. Holandština (nizozemština) se vyvíjela z hornofranského nářečí zvaného též dolní němčina. Bylo to tedy kdysi nářečí němčiny. Pak se ale v důsledku odlišných politických a etnických poměrů, zejména v době tamního národního obrození (17. století) etablovala jako vlastní jazyk. Klasickým jevem doprovázejícím cílené

³⁵ *v daném řečovém společenství

vzdalování kontaktních jazyků je důsledná jazyková politika – jazykové plánování, které s sebou může nést dbaní na očistu jazyka od přejímek z kontaktního jazyka (i přes jejich mnohdy silnou historickou zakořeněnost a obtížnou zastupitelnost v aktuální formě jazyka), jako v případě našeho národního obrození. Vlastností bilingvních mluvčích takových ideologií-zatížených jazyků může být (oproti procesům popsaným v kapitole 2.2.2.3 Mixování jazyků) přísné dodržování diskrétnosti jazykového kódu, který považují za nativní.

2.2.3.2 Rozklížení jazyka

Druhou rovinou je pak rozklížování jednoho jazyka. Je to diachronní proces, která má hlavní podíl na dnešní podobě jazyků ve světě, neboť, jak se předpokládá, jazyky, jazykové rodiny vychází z jednoho prajazyka, který se v průběhu dějin z různých důvodů dialektizuje, tyto dialekty jsou dále ovlivňovány, některé se do formy dialektů ustalují, jiné se dále vyvíjejí a větví do vlastních jazykových systémů, na první pohled a poslech víceméně nepodobným původnímu prajazyku. Nákresu takovéto genetické představy vzniku jazyků se obecně říká *jazykový strom* a v příloze uvádím přibližnou podobu jedné větve takového stromu, kde zvýrazňuji dva koncové dialekty romštiny v kontaktu, které zkoumám (viz obr. 2.2.3.2 – jazykový strom). Obecně se tyto modely v rámci výzkumu romštiny často aplikují. Romisté se stále ptou, zda je romština jeden jazykový systém v rámci indo-árijské jazykové větve zahrnující nepřehledné množství dialektů a variet, či zda se jedná spíše o romskou jazykovou větev, geneticky na úrovni románských, germánských či slovanských jazykových větví. (srov. např. Hancock 1995, 2011). Tyto spory bývají často definiční, neboť pokud si nastavíme široké vymezení čítající co nejvíce cikánských skupin (včetně Travellerů či Tinkerů³⁶) a jejich řečí, pak můžeme, především z důvodu často nízké úrovně vzájemného srozumění těžko označit všechny tyto řeči za součásti jednoho jazyka. Pokud zvolíme užší vymezení, třeba to které volí Hancock (2011), na skupiny zformované ve středověké Anatolii

³⁶Judith Okely zkoumala tyto kočovné „gypsy-like“ skupiny v sedmdesátých a osmdesátých letech na britských ostrovech. Tyto skupiny neznaly romštinu, nepodobaly se často Romům ani fyziognomicky, avšak překvapivě zdatně kopírovaly romské monoprofesní způsoby obživy, bydlení aj. (Okely, 1983)

tvorené převážně indickým a byzantským živlem, které dodnes svůj mateřský jazyk klasifikují jako romštinu, pak jsme blíže tomu pohledu, že se jedná o jeden jazyk. Spory jazyk x dialekt je často těžké rozsoudit a většinou nezbývá, než důvěřovat rodilým mluvčím a jejich vnímání a kompetenci rozumět rozličným formám daného jazyka.

2.2.3.3 Glotochronologie

S poněkud „exaktnější“ formou určení přišel roku 1950 americký lingvista Morris Swadesh. Metoda kterou on a někteří autoři po něm vyvíjeli se nazývá lexikálně-statistická glotochronologie, neboť studuje časové vztahy mezi příbuznými jazyky statistickým srovnáváním vzorků jejich slovní zásoby. Glotochronologické datování je založeno na předpokladu, že ve všech jazycích existuje určitá skupina slov, která jsou nahrazována slovy jinými stejnou rychlostí během dlouhého časového období. (Salzmann, 1997:63) Swadesh a spol. vypočítali univerzálně platný koeficient, který udává přibližné procento slovní zásoby, která se udrží v lexiku dvou jazyků, které mají společný kořenový jazyk, ale samostatně se vyvíjejí právě tisíc let. Tato konstanta má hodnotu 86%³⁷ pro Swadeshem – navržený kulturně-univerzální stoslovný seznam.³⁸ Při použití glotochronologické metody -Salzmann udává příklad takového výpočty pro angličtinu a němčinu- se nejprve přeloží soupis slov do daných jazyků, zde uvedu jen př. *blood, cloud, hair, sand, tree* a *black* oproti *Blut, Wolke, Haar, Sand, Baum* a *schwarz*. Mezi těmito šesti dvojicemi je jen polovina možná považovat za dvojice shodného původu.³⁹ Pomocí vzorce

$t = (\log C) / (2 \log r)$, kde „t“ je výsledná proměnná symbolizující čas v tisíciletích, „C“ je základní proměnná, tedy procento slov společného původu a „r“ je zmíněná konstanta, pak vypočteme výsledný čas, po který se tyto dva jazyky vyvíjí samostatně. Z toho se pak dále dá získat údaj zvaný *dip* (*degrese of lexical relationship*),

³⁷ Ruský lingvista Sergej Starostin vyjádřil nesouhlas s tímto koeficientem, neboť míra přejímání je dle něj mnohem pomalejší, jedná se prý jen o 5 – 6 slov z daného seznamu. Jako konstantu navrhoval 95%. Vzorec pak navrhoval upravit do podoby $t = \sqrt{[\log (c) / -Lc]}$, kde -Lc značí zpomalování procesu přejímání v čase.

³⁸ Jejich soupis viz. Tabulka 2.2.3.3 v přílohách a ve všech dotčených verzích.

³⁹ [krev, oblak, vlasy, písek, strom a černý]

což je výsledný čas v tisíciletích vynásobený 14 (ekvivalentně ku radiouhlíkové metodě C14 v archeologii). Dva jazyky, jež se odděleně vyvíjí asi 1500 let jsou od sebe tedy vzdáleny 21 dipů. (Swadesh in Salzmann, 1997:65) Samozřejmě že tuto metodu nelze brát absolutně, neboť v sociálních vědách, navíc v diachronním pohledu, vstupuje do hry daleko více proměnných, než kolik je schopen tento vzoreček zachytit a navíc tento výpočet nebere v potaz nelinearitu a nerovnoměrnost vývoje. I tak je to ale dle mého názoru obstojná komparativní metoda, která může o vývoji jazyků a stanovení jejich míry odlišnosti leccos napovědět. Proto se v této práci věnuji i aplikaci této metody na kontaktní jazyky v mé zkoumané lokalitě.

2.2.4 Překlenovací jazyk

Okrajově bych se také rád zmínil o jazykovém kontaktu, který sice vyvolá vznik nové jazykové variety, ta ovšem neasimiluje původní vstupní jazyky, neboť se vyvine varieta nová, respektive vypůjčí se nová, která se bude ale používat ovšem pouze v dané řečové oblasti. Pro vzájemnou komunikaci mluvčích každého z původních jazyků se na jejich komunikaci nic nemění a dále komunikují ve svém původním jazyce. Jedná se tedy o jakýsi překlenovací jazyk určený pro meziskupinovou komunikaci v rámci oné řečové oblasti. Opět bych našel tři druhy, které vystihují tuto situaci.

2.2.4.1 Interdialekt

První je tak zvaný interdialekt, neboli nadnářečí. Ten vzniká potřebami daného řečového společenství, jehož kontaktní jazyky se liší. Interdialekty částečně vznikají z nutnosti nějak vymezit jazyk onoho řečového společenství, respektive najít jeho *standardizovanou podobu*. Z toho důvodu také územní či etnickou, avšak většinou omezenou platnost a bývají ovlivněny přejímkami ze spisovných jazyků. Některá nadnářečí mají, z důvodu svého menšího geografického dosahu a tím pádem většího zacílení, tendenci původní dialektální formy a jazykové variety vytlačovat. To je případ dnešního *středomoravského interdialektu*, který se vyvinul z nářečních forem

historické Hané, integroval je do sebe a vytlačil jejich rozdílnosti. V případě česko-polského kontaktu na Těšínsku zase nebylo dost dobře možné, aby se spolu česky a polsky hovořící lidé mluvili svými dvěma jazyky zcela nezávisle a výsledkem je známé těšínské nářečí⁴⁰. Ten ve své podstatě splňuje parametry *interdialektu*, jelikož spojuje dva regionální jazyky v jeden, který je přijatelný pro vzájemnou komunikaci mluvčích obou. Krajovou češtinu a polštinu ale mění jen málo.

2.2.4.2 Standard

Standard je vlastně formou interdialektu, ovšem s dopadem na celou řečovou komunitu daného jazyka. Mluvíme tedy například o standardu češtiny (spisovná čeština) nebo polštiny. Složitější situace je v případě angličtiny, se svou ohromnou světovou působností. I tak se ale dá její britská královská forma brát za jakýsi standard, byť soupeřící se standardem americkým. Romština standard nemá, což otevírá možnosti pochybnostem o jejím charakteru jazyka. Pokusy o standardizaci romštiny tady dlouhodobě jsou, avšak naráží na obrovskou rozlišnost řečových společenství romštiny (srov. např. Andrš, 2003; Červenka, 2006a; Hancock, 1992; Hübschmannová 1993). Nicméně krokem ku standardizaci romštiny byl varšavský sjezd IRU – *International Romani Union - Mezinárodní romská unie* - který přijal návrh Marcela Courthiadeho s názvem *I Rromani alfabèta*⁴¹. Tento návrh předně tvoří romskou abecedu a dává návod, jak jednotně transkribovat ve všech dialektech. Tento návrh je doposud platný a leckde, hlavně v Rumunsku, se ve větší či menší míře ujal. Problémem tohoto návrhu je ovšem především jeho distribuce dovnitř romských autochtonních komunit, neboť stále je výsadou spíše elit tvořících jádro etnoemancipačního hnutí. Stále ale platí, že drtivá většina romských textů je

⁴⁰ Je interdialekt sjednocující mluvčí češtiny a polštiny v jedné řečové oblasti, což je Těšínsko, které se rozprostírá po obou stranách česko-polské hranici s centrem v městě Český Těšín/Cieszyn. Jeho původ je nejspíše ze staropolštiny či z lašských nářečí. Zdroj: Wikipedia.org (http://cs.wikipedia.org/wiki/Těšínské_nářečí)

⁴¹ Jedná se o transkripční systém platný pro většinu sub-etnických skupin Romů s výjimkou silně germanizovaných skupin sinto-manušských skupin Německa Francie a severní Itálie či španělských nebo anglických jazykově asimilovaných cikánských skupin (Gitanos, Romanichel). Má se za to, že jazyky těchto skupin jsou spíše etnolekty. Obecnou zásadou „courthiadovského pravopisu“ je *Piš jak píš všichni, čti, jak sám mluvíš*. Tento systém navrhuje originální znaková označení (archigrafémy) především v případě transkripce některých gramatických jevů jako například zápis vykřičníku ve vokativu či stejné zápisy skloňování podstatných jmen pro jednotné i množné číslo – př: **le phraleha** = le phraleca[s bratrem]; **le phralenca** = le phralenca [s brarty]. Zdroj: Šebková, Žlnayová; 1999: 261 - 263

zapisována v transkripčních systémech dominujících majorit, což má na romštinu jako celek spíše divergentní funkci, neboť fonologie vycházející z těchto systémů se liší, čili transkripce nemůže zůstat zcela neutrální⁴². Co je však podstatnější je potřeba ujednocení zápisu gramatických jevů, což může jednotlivé dialekty romštiny, který vyslovují např. instrumentál s jinou koncovkou, sblížit.⁴³ I přes některé nevýhody, jako například fakt, že celá řada romských skupin (ruské, ukrajinské, některé bulharské aj.) nepíše latinkou, která je pro *I Rromani alfabèta* výchozím znakovým systémem (což by ztěžovalo její distribuci těmto skupinám) se jeví jako důležité mít jednotnou transkripci pro další konvergenci romštiny.

2.2.4.3 Lingua franca

Jazyky označované jako lingua franca (neboli z řečtiny *κοινή*) jsou posledním zbylým typem překlenovacích jazyků. Jejich vznik souvisí vždy s dvěma okolnostmi – jednak s potřebou stanovit dorozumivací jazyk akceptovatelný napříč mnoha národy, zeměmi či světadíly k nějakému účelu. Druhou okolností je mocensko – politický vzestup mluvčích, či skupiny mluvčí daného budoucího lingua franca. Typickým příkladem je celoevropské rozšíření latiny z Franské říše (odtud název „franca“). Tehdy tento lingua franca pokrýval více účelů – byl to jako vzdělanosti, šíření víry i diplomacie (jazykem medicíny a některých oblastí práva zůstala latina dodnes). V diplomacii byla latina později nahrazena francouzštinou. Užívání lingua franca může být i vynuceno (ruština v zemích bývalého SSSR). Angličtina jako celosvětová lingua franca je přijímána rovněž často s despektem, avšak s vědomím velkého obchodního potenciálu. Nejzajímavější je ale situace, kterou popisuje Jackson (1983) na případu jednoho sociokulturně zcela homogenního amazonského kmene, ve kterém každý člen přináleží k jedné z minimálně dvaceti exogamních skupin. Tyto skupiny se od sebe liší pouze svým jazykem, který se předává předává patrilineárně. Jazyk každé z těchto skupin je tedy pro její členy mateřským. Nadto je jeden z těchto jazyků, Tukano, sdílen celým kmenem jako

⁴² Souhláska, kterou slovenská romština zapisuje jako „ch“ se ve skutečnosti v romských dialektch čte spíše jako hrdelní ch. V courthiadovském pravopisu je pro tento znak zavedeno „x“ -vlax, xoxavel aj. Zdroj: Zbyněk Andrš

⁴³ viz. Pozn. č.41

lingua franca. Ovšem vzhledem k exogamii je nutný meziskupinový kontakt, proto každý jedinec ovládá alespoň tři tyto jazyky. Ovšem jedním ze základních aspektů zdejší sociální organizace je dodržování diskretnosti jednotlivých kódů, které kopírují hranice těchto exogamních skupin. (Garret in Duranti, 2006:53) Závěrem k této kapitole chci ještě zmínit, že zastánci tak zvané *panromštiny – jazyka všech Romů* spekulují o možnosti, že by mohla vzniknout jakási romská lingua franca paralelně s existencí stávající dialektů. (Hancock, 2000)

2.2.5 Vypůjčování

Zatímco v případě přepínání a mixování jazykových kódů mezi různými jazykovými systémy byly směřován jazyk v rámci řečových projevů, jazykové výpůjčky jsou jevem, které směřuje jazykové systémy samotné. (Hudson, 1999:55) V dnešní době jsou již všechny významné jazyky silně zanesené (nebo také obohacené?) výpůjčkami odjinud. Bez výpůjček by moderní jazyky nemohly existovat, neboť jejich pojmový aparát by zdaleka nemohl stačit na pojmenování všech skutečností globálního světa. Čím více rozličných pojmů daný jazyk ve své historii musel ústy svých mluvčích pojmenovat, tím více si do dnešních dní přenesl výpůjček. Proto nepřekvapí, že zdaleka největší slovní zásobou se chlubí angličtina, která přejímala historicky z nejvíce území a jazyků jejich mluvčích. Ovšem diachronní zkoumání výpůjček bych prozatím ponechal stranou, neboť je to poměrně obtížná lingvistická disciplína. Zde bych jen rád předestřel obecné tři typy přejímek;

2.2.5.1 Lexikální výpůjčky

Tento první typ má na jazyk jako na unikátní systém relativně nejmenší vliv, byť „na povrch“ je nejsnázeji pozorovatelný. Dokud však nezasahuje o vnitřních struktur jazyka, může se jednat spíše o obohacení než destrukci. Na druhou stranu je ale takových výpůjček v každém jazyce bezpočet. V češtině má mezi výpůjčnickými jazyky největší zastoupení němčina, dále také polština, ruština, občas i slovenština a dravě nám svou slovní zásobu předává také angličtina, zejména v posledních

dvaceti letech. Hudson rozlišuje mezi slovní výpůjčkou uvědomovanou a neuvědomovanou. Neuvědomovaná výpůjčka je v anglickém jazyce například slovo *letter* – písmeno. Anglicky hovořící mají toto slovo zařazeno do běžného výrazového rejstříku a chovají se k němu jako k domácímu, byť historicky vzato pochází z francouzštiny. To si ovšem drtivá většina mluvčích nemusí vůbec uvědomovat a proto se v aktuální komunikaci takové slovo ani za výpůjčku nedá označit. Jiná je situace u slova *obtain* - *získat*, Toto slovo je dávná přejímka z latiny, kdysi diglosicky prestižnější varianta k původnějšímu *get*. Ačkoli ani u tohoto slova si mluvčí nemusí nutně uvědomovat jeho „vznešený“ původ, jeho chování v rejstříku odpovídá jeho prestižnímu postavení, neboť se užívá méně často než *get*, ovšem ve formálnějším a svátečném projevu. V případě, kdy je mluvčím zřejmý odlišný původ jazykové výpůjčky si s sebou užití takového slova či slovního spojení vždy nese příznak rezonující s postavením daného odlišného jazyka ve vztahu k jazyku a kultuře mluvčího. Například pokud v češtině řekneme, že kupříkladu daný autor je *enfant terrible*, dáváme tím najevo velmi jednoznačně specifické zabarvení, které takové francouzské slovo v projevu týkajícím se nějaké kulturní záležitosti nese. Romština je opět z tohoto pohledu z důvodu bezpočtu svých „koncových forem“ složitěji popisovatelná, každopádně ale je jisté, že tendence rozlišovat starší (původnější) slovní zásobu od později přejaté v ní hraje velkou roli; Milena Hübschmannová, bojovnice za co nejpůvodnější formy romštiny, napsala pro Slovenskou akademii věd: „Pro potrebu "očisťovat" a obohacovat jazyk svvedčí velmi populárny tradičný hádankový jazykový hry "sar pes phenel? - s'oda hin?" (jak se řekne? - co to je?). Zúčastnění mají ubodnout význam neznámého romského výrazu alebo najít žužo/čučikano romano lav (čisté, původní romské slovo) pro výraz přejatý. (Sama jsem byla svědkem toho, jak tato hra navracela na "lučiny romštiny" šošoj namisto "zajacos", bešt'i (židle) namisto "stolkos", kančalo (šilhavý) namisto "škurlivo, atd. atd.). (2000)

Existence pojmu *žužo/čučikano romano lav* nebo také *phurikano lav* (starobylé slovo) naznačuje, že u Romů existuje vnímání romštiny jako emociálně silně zabarveného jazyka, respektive ctěného jazyka, který přejímá ne z důvodu vnímání vnějších jazyků jako prestižních, jako spíše z důvodů nutnosti dodat do slovní

zásoby označení pro daný pojem. Takových příkladů je bezpočet, ale typickým může být například pojem *Vánoce*. V severocentrální romštině *e karačoňa*, v olšské (lováarské) romštině pak *o kerečuno*.⁴⁴ Není samozřejmě těžké se dopátrat, že tento výraz, byť má v těchto dvou dialektech odlišný mluvnický rod, má původ v rumunském *crăciun*⁴⁵ (což je tamní výraz pro Vánoce). Vzhledem k tomu, že Vánoce vznikly v Evropě a slaví se ne déle než dvě stě let, není ani možné, aby Romové měli nějaký svůj vlastní, původní, indický výraz pro Vánoce.

Samozřejmě že tento evidentní případ nepopisuje jediný způsob, jakým romština přejímá slovní zásobu. Mnoho slov chybí například v nejpůvodnějším lexiku, ale během času (kdy Romové potkávali denotáty těchto pojmů) byly do aktuální slovní zásoby buďto přejímány z jiných jazyků (jako např. zajíc – *šošoj*), nebo mohlo takové slovo vzniknout podle původních gramatických pravidel, pokud byl k dispozici příhodný slovtvorný základ. Tomuto případu odpovídá, rovněž z citace Hübschmannové, slovo *bešti*⁴⁶ – židle. Takové případy ovšem, vzhledem ke svému nedostatečnému ukotvení ve slovní zásobě vykazují (a to nejen v romštině) nízkou rezistenci vůči novým kontaktním jazykům a přejímkám z nich. Proto byl *šošoj* často nahrazován výrazem *zajac* a *bešti* pak slovem *stolkos*. Obecně se ale dle mého názoru nedá říci, že by romština ve své historii (např. z důvodu sociální prestiže) měla tendenci vytlačovat vlastní autochtonní slovní zásobu přejímkami a výpůjčkami. Jiné to bylo pouze v případech, kdy k tomu její mluvčí byli nuceni vnějšími politickými okolnostmi či přímo represemi.

2.2.5.2 Kalky

Pokud lexikální nahrazování původnějších pojmů eroduje jazyk spíše napovrch *metaforicky*, pak kalkování to dělá zevnitř *metonymicky*. V anglicky psané literatuře se také kalk, *calque*, překládá jako *loan translation*, neboli překlad výpůjčky. Znamená to tedy, že daný jazyk přijímá výraz (pojem, větnou skladbu)

⁴⁴ Dále budu v této práci pro severocentrální romštinu používat zkratku SC, pro lováarskou pak LO. Pro východoslovenskou varietu severocentrální romštiny pak zkratku VS, pro jihocentrální varietu pak JC a pro její maďarskou varietu UN. Pro kalderaštinu K. Pro olšské variety obecně pak V.

⁴⁵ Severocentrální podobu tohoto výrazu ovšem ovlivnilo dále ještě maďarské *karácsony* (Kostić, 1994)

⁴⁶ Z indického kořene *beš-*, tedy od sezení.

z kontaktního jazyka ve své celistvosti a doslovně ho přeloží. Tím pádem zůstává jazyk na povrch nepozměněn, ovšem vnitřně se sblíží s jazykem kontaktním. Nejjednodušším druhem kalku je slovní kalk. Jedná se o pouhý překlad slova, více méně o vytvoření nového slova v původním jazyce na půdoryse výpůjčky z kontaktního jazyka. Hudson uvádí příklad takového slova v angličtině, která z němčiny převzala slůvko *Übermensch* a přeložila ho do tvaru *superman*. V romštině můžeme najít kupříkladu typický kalk *phuvale*, získaný ze slovenského *zemiaky*, tedy brambory. Na poslech sice toto slovo zní romsky, gramaticky se ovšem tak nechová, neboť základ slovo *phuv* – *zem*, je doprovázen koncovkou *-ale*, která v romštině referuje k vokativu množného čísla, čili, ad absurdum, by to nebyly brambory, ale oslovení několika *zemí*, případně *zemiaky* s vykřičníkem⁴⁷. Slovo *phuvale* ovšem není v rejstříku SC romštiny postaveno o mnoho výše než další výrazy pro brambory jako jsou *bandurki*, *krumple*, *gruľi*. *Phuvale*, na rozdíl od těchto ostatních označení pro brambory ovšem nese rovněž mírně argotický náboj, neboť tak Romové brambory označovali často proto, aby si byli jistí, že jim gádžové nerozumí, například když je chtěli jít krást na pole. (Šebková, Žlnayová; 2001:73). Podstata takového slovního kalku je tedy o to diskutabilnější. Problém takových kalků obecně ale je to, že jsou srozumitelné pouze v rámci řečového společenství, které ho do své variety přijalo. Velmi zajímavým typem kalku je potom kalk vlastního jména, respektive kalkované etnonymum. Takové mají Sintové v Čechách, neboť si říkají *Laleri*, čili *Němi* (*Němci*) (od slova *lalo*=němý) což má stejnou etymologii jako české označení pro Němce. (Hübschmannová: 1999:190)

Významnějším způsobem doslovného přejímání je ovšem kalkování slovních obrátů, neboť se na struktuře dané jazykové variety podílí mnohem víc. Ve SC varietách ovlivněných slovenštinou je typickým obratem *džanel* + *infinitiv*, ve významu *umět nějakou činnost*. V původním významu bychom sloveso *te džanel* překládali pouze významu *znát/vědět*. Ovšem vzhledem k tomu, že slovenština přikládá slovesu *vediet* ještě význam umět, přijala romština zpět tento význam do

⁴⁷ I jiná odvozená slova se ale v tomto smyslu nechovají podle gramatických pravidel – např. *čhibalo*/*mujalo* (mluvčí, starosta od slov „muj“ – ústa a „čhib“ - řeč). Odlišit od vokativu je v množném čísle může pouze větný kontext. V psaném textu by tento problém řešil *courthiadonský pravopis*, který označuje slova ve vokativu vykřičníkem. (více kapitola 2.2.4.2 Standart)

svého jazyka Oproti tomu LO tento kalk nepoužívá a nedává ji toto slovní spojení správný význam. Namísto toho ovšem používá sloveso *te bírinel*, které v obou těchto dialektech značí *vládnout/řádnout*. Ani to ovšem nevystihuje charakter původní gramatiky, která spojení *umím* ...pravděpodobně vyjadřovala zcela jiným způsobem. Dalším takovým příkladem přejmutí spojení je *te marel muj*, které se vyskytuje obecně ve varietách ovlivněných servika romštinou. V doslovném překladu to značí *mlátit hubou*, tedy překotně mluvit, halekat (Kostić in Romano džaniben 1994:48). Kalkování v romštině postihlo i pravděpodobně nejrezistentnější kategorii jmen, tedy zájmen - druhá osoba jednotného i množného čísla v romské gramatice používala místo tvaru zvratného zájmena tvar aktivní - větu „*Vemte svoje rodiče s sebou*“ (zde myšleno v 2. osobě množného čísla) bychom klasicky přeložili: „*Le tumare le daden la dajen tumenca*“, kde podtržené tvary značí tvary přivlastňovacích zájmen. V doslovném českém překladu by tato věta zněla: „*Vemte vaše otce a vaše matky s vámi*“. V dnešní romštině se ale může objevit kalk, kdy tato věta pod vlivem spíše českého než romského jazyka myšlení bude vyřčena takto: „*Le peskere le daden la dajen penca*“, což odpovídá 'češštějšimu': „*Vemte svoje otce a matky*⁴⁸ *s sebou*“. Tvar zvratného slovesa přitom romština používá jen ve třetích osobách. Na druhou stranu ale, i v tak jazykově asimilovaném prostředí jako je ČR dochází k jevu opačnému, tedy kdy Romové, především děti, kalkují českou řeč ve své promluvě romštinou. (srov. Bořkovcová, 2006) Příkladem budiž věta: „*Přineseme babičku domů*“ (ve smyslu –přivedeme ji odněkud domů-), což by v romštině znělo: „*Anaba la mama kebere*“. Výraz „*anaba*“ totiž v SC romštině znamená jak „*přivezeme*“ tak i „*přineseme*“.(zdroj: Zbyněk Andrš)

2.2.5.3 Syntaktické výpůjčky

Toto téma souvisí velmi úzce z předchozím, neboť stejně jako v případě kalku, i u výpůjček ve skladbě věty se jedná o doslovné překlady z kontaktního jazyka. Nejde ovšem o přejímání nepůvodních slovních tvarů do vlastního jazyka, jako spíše o přijetí nepůvodních struktur skladby věty. Rozdílný je také původ

⁴⁸ Romština nemá jednotný výraz pro „rodiče“, proto používá *e daj o dad* (dosl. *matka otec*). To ještě zkalkováno nebylo.

takových přejímek, neboť ten vzniká většinou pouze u bilingvních jedinců, kteří žijí v řečovém společenství, jež vyžaduje souběžný kontakt dotyčných jazyků. Pokud je navíc ještě jejich postavení jakkoli diglosické, jsou také přejímky častější. Někdy jde také spíš o změny v rejstříku mluvčích. V češtině například, především v reklamě, můžeme uslyšet větu: „*Necht' se sny promění ve skutečnost*“, která je ovšem zcela evidentním a poměrně nedbalým kalkem anglického: „*Let the dreams come true*“. Taková věta sice nejspíše není v rozporu s češtinou, byť do našeho rejstříku přibyla nově. Hudson udává příklad z anglo-francouzského bohatého kontaktu, kde francouzština měla vyšší status; „*I've told him I don't know how many times*“ je totiž doslovným překladem původnějšího francouzského: „*Je le lui ai dit je ne sais pas combien de fois*“, tedy: „*Řekl jsem mu, že nevím kolikrát*.“ Zajímavější a k našemu předmětu relevantnější je ovšem situace v malé středoindické vesnici Kupwar, tak jak ji popisuje Gumperz a Wilson (1971). Jedná se o trilingvní vesnici s asi třemi tisíci obyvateli, kastovně rozdělenými do tří skupin, jež kopírují tři jazykové kódy; Marathi, Urdu a Kannada. Marathi a Urdu jsou indo-evropské (konkrétněji indo-árijské) jazyky příbuzné romštině, zatímco kannadština je jazyk drávidský. Vzhledem k nutnosti udržovat kastovní hranice, jež tvoří základní pilíř tamní sociální organizace, se na stejné úrovni dodržuje také rozdílnost a diskrétnost příslušných jazykových kódů. Ovšem zatímco v oblasti výslovnosti a slovníku se daří odstupy dodržovat, tak ve skladbě tomu tak docela není. Příklad, který autoři udávají se týká vět, kam se v češtině dává spona *je* (př: Toto **je** stůl). Zatímco v urdské a maráthské větě se slůvko *je* vkládá (obdobně jako v romštině⁴⁹), v okolním standardu kannadštiny tomu tak, podobně jako v ruštině, není. V této vesnici ovšem mluvčí kannadštiny ve větách tohoto typu sponu *je* vkládají. Důvodem je pravděpodobně obtížné hledání překladového ekvivalentu, (viz. kapitola 2.2.1.3) které tlačí kannadštinu, jako minoritnější jazykový systém, konvergovat v některých oblastech blížeji zbylým dvou systémům. (Gumperz,

⁴⁹ V SC se jako spřežka či spona používá „hin (neutr.), hino (m), hini (ž). V LO jsou spřežky řešeny buďto přidáním pomlčky a „j“ u slov končících na samohlásku, či přidáním pomlčky a „i“ u slov končících souhláskou. Samostatnou spřežkou je pak „si“. Př: **De mejj kezdinou te skirij prá la, si te phenas, so jellentij i Románi Krísi taj so-j kodo andej vlašika Rom.** [Než o tom začnu psát, musíme vysvětlit, co to je Romský soud a co pro olašské Romy znamenají] (Stojka, 1997; překlad: Jan Červenka)

Wilson; 1971) Celkově je ale třeba říct, že syntaktické přejímání má na celkovou podobu řeči zásadní podíl, byť se těžko stopuje, protože je na povrch zakryto lexikální vrstvou vlastního jazyka.

2.2.6 Zánik jazyka

Posledním tématem, kterým bych se v teoretické části práce chtěl zabývat a které rovněž nějak může souviset s romštinou je, symbolicky, téma zanikání jazyků. Netřeba zdůrazňovat obecně známá fakta o houfném vymírání jazyků, jemuž se jen horko těžko zamezuje či se brzdí a to i přes mnoha etnorevitalizačních hnutí, zejména v západním světě. Leoš Šatava uvádí, že k zániku jazyka dochází, když mizející řeč ztratí poslední osobu, která ji hovoří – ať již z důvodu její smrti či jejího přechodu k jinému jazyku. Řeč tak nadále neexistuje jako komunikační prostředek v žádné z jazykových domén. (Šatava, 2001: 116) Jako nejčastější obecná příčina zanikání jazyků bývá udáván jev, jemuž se souhrnně říká globalizace, (srov. např. Appadurai (ed.), 2001) který zde nechci a nemohu rozebírat. Vlivem globalizace na jazyk se většinou myslí agresivní vliv rozpínajících se dravých jazyků, což je dnes na prvním místě angličtina, poté čínština a španělština. Faktem je, že španělština a portugálština v jižní Americe měly a doposud mají na svědomí mnoho autochtonních indiánských jazyků, jelikož se nedaří zastavovat proces asimilace jejich mluvčích do okruhů mluvčích těmito evropskými dominujícími jazyky. Podobné je to v Číně, kde nadále trvá asimilace řízená. O angličtině jako o globálním hegemonu nemluvě. Zánik jazyků mívá ovšem konkrétní důvody, které bych rád vymezil. Dá se říci, že jazyky zanikají ze dvou důvodů. Tím prvním je náhlá smrt všech nebo rozhodující většiny mluvčích. To se může stát buďto vlivem přírodní katastrofy anebo vlivem dalších lidí. Takový osud de facto postihnul moravskou romštinu, jazyk předválečného romského etnika vyvražděného nacisty. Moravští Romové obývali převážně území na jihu Moravy.⁵⁰

⁵⁰ Moravští Romové žili, podobně jako dnešní Romové na východním Slovensku, v blízkosti některých gádžovských obcí, například Bosoudova, Hodonínku u Kunštátu, Kyjova, Strážného, Svatobořic. Jejich jazykem byla jedna SC varieta. Více např. Nečas, 1995.

Druhým důvodem může být to, že mluvčí daného jazyka v důsledku více jazyčnosti začnou hovořit jiným jazykem, respektive se *posunou* směrem k jinému kontaktnímu jazyku. Tento proces jazykového posunu (*language shift*) jsem již v této práci zmiňoval v kapitole 2.2.2.4 v kapitole Diglosie, neboť s nějakou formou diglosie, tedy nerovnováze v sociální prestiži daných kontaktních jazyků, také většinou souvisí. Výjimkou, avšak zcela běžnou, jsou případy, kdy se jedná o násilný posun řízený zvenčí politickými silami. Takovým případem byl například přístup výše zmíněného frankistického Španělska ke katalánštině, či socialistického Československa k romštině. Šatava (2001:40) o pojmu negativního jazykového posunu také referuje jako *přerušení mezigenerační štafety, pokud jde předávání jazyka mladším generacím*. Přesně to se také v této zemi dělo, neboť dospělí Romové nebyli nijak perzekuováni za používání romštiny mezi sebou, avšak ve školách učitelé napomínali romské děti, pokud spolu začaly hovořit romsky a rodičům bylo kladeno na srdce, aby na děti doma nemluvily romsky nýbrž česky/slovensky a nebránily tak jejich přirozenému vývoji v socialistického člověka. (Pavelčíková, 2004:50) I přes to, že za mnoha negativními jazykovými posuny stála aktivní snaha někoho, zůstává faktem, že jazykové posuny se dějí a děly i v demokratických zemích, dokonce i v zemích velmi tolerantních a osvícených. Zejména v případě jazyků malých národů, jejichž mateřština není oficiálním jazykem žádného suverénního státního celku hrozí, že bez dostatečné péče o daný jazyk mu hrozí vyhynutí podobně jako je tomu u příliš izolované populace některých živočišných druhů. *Jazykové smrti předchází stadium bilingvismu a zužování funkcí nativního jazyka, spojené s redukcí slovníku, gramatiky a funkčních stylů (rejstříku) a klesajícím počtem dětí, které se jej učí jako jazyk mateřský*. (Pokorný, 2008: 151) Takovými případy byly kupříkladu některé jazyky britských ostrovů, jako velština, kornština, manština nebo střední Evropy – lužická srbština, kašubština.

Uvedu nyní známou typologii Michaela Krause, který rozděluje jazyky dle stupně jejich ohrožení vycházející z věku jeho (nejmladších) uživatelů; (Krauss in Šatava, 2001:42)

„/jazykem/;

- a hovoří všechny generace' ovládají jej prakticky všechny děti;
- a- ovládají jej téměř všechny děti či většina z nich;
- b hovoří jím všichni dospělí v rodičovském věku a starší lidé, ale ovládá jej pouze malý počet dětí či vůbec žádné;
- b- hovoří jím dospělí starší třiceti let, avšak ne mladší a pravděpodobně žádné děti;
- c hovoří jím pouze osoby od středního věku a výše, zhruba starší čtyřiceti let;
- c- osoby starší padesáti let;
- d osoby starší šedesáti let;
- d osoby starší sedmdesáti let;
- d- osoby starší sedmdesáti let, celkově méně než deset“

V důsledku jazykového plánování a to co Joshua Fishman roku 1991 označil jako „opačný jazykový posun“ (*reversing language shift*) se pak některé jazyky, například zmíněnou velštinu daří zachraňovat, někde ale i přes snahy dochází k postupnému vymírání. Fishman k tomu dodává, že základem celého jazykového revitalizačního úsilí je „bezprostřední podpora intimního mezigeneračního předávání jazyka, bez které jsou všechny snahy jen neustálým huštěním prasklé pneumatiky.“ (Fishman in Šatava, 2001:57)

Závěrem k tématu zanikání jazyků bych si ještě vypůjčil od prof. Šatavy jeho čtyři varianty možného konce jazyka; (Šatava, 2001:41)

- a) Může vymizet a být nahrazen jazykem kulturně agresivnější populace, buď to plně, nebo v modifikované, simplifikované či pidžinizované/kreolizované formě tohoto jazyka;
- b) Může být vyhoštěn do kulturně podřadných a nevýznamných rolí a funkcí, nebo, v některých vzácných případech, užíván pro speciální účely;
- c) Může být silně ovlivněn zejména ve slovní zásobě a do jisté míry i ve struktuře jazykem kulturně agresivnější populace;
- d) Ztratí řadu svých charakteristických rysů vycházejících z tradiční kultury uživatelů jazyka a stane se do značné míry imitací jazyka kulturně agresivnější populace. Neodráží již osobitý tradiční a původní světový pohled a kulturu svých uživatelů, která zanikla, ale spíše analogické fenomény kulturně agresivnější populace, která uživatele jazyka ovlivnila

3. METODOLOGIE

3.1 Dělení práce a literární rešerše

Tuto práci jsem zjednodušeně řečeno rozdělil na eklektickou a výzkumnou. První, teoretickou, především eklekticky pojatou, zaměřenou na shrnutí relevantních poznatků kontaktní lingvistiky o chování dvou či více jazyků v kontaktu a možných důsledcích jejich kontaktu na podobu komunikace daného řečového společenství; druhá pak shrnuje mé poznatky z terénního výzkumu. V teorii jsem se příliš nezaměřoval na rozbor etnických konotací takového kontaktu, byť v druhé části práce se tímto tématem rovněž zabírám. Důvod je ten, že hledisko etnicity je probráno v domácích romisticko - antropologických kruzích, a to nejen obecně, ale přímo i ve vztahu ke mnou zkoumané lokalitě, poměrně zevrubně. Obecněji se jím z domácích autorů zabírá Jakoubek, Hirt, Budilová, Uherek, ve vztahu přímo k Rožkovanům pak také Poduška. Rovněž jsem se nepouštěl do teoretického nástinu příbuzenství u Romů, neboť je to rovněž velmi dobře zdokumentovaná záležitost v pracích Budilové, Marušiakové a opět přímo ve vztahu k Rožkovanům o něm píše Poduška a zejména Emília Čajánková – Horváthová. Tím ale nechci říct, že bych aspekty etnicity a příbuzenství ve svém výzkumu zcela opomíjel, ovšem tvoří spíše sekundární složku mé práce. Poslední dva jmenované v každém případě řadím mezi autory mé primární literatury – u Podušky se jedná o jeho diplomovou práci s názvem *K historii a sociální struktuře olašských Romů*, psané na vzorku rožkovanské populace; v případě Emílie Čajánkové – Horváthové se pak opírám zejména o její stat' s názvem *Život a kultura rožkovianských Cigánov*, tištěnou roku 1954, ve které popisuje, jako vůbec jedna z prvních badatelek na území bývalé federace, romskou osadu a romskou kulturu u nás. Snažil jsem se ale maximum prostoru věnovat především tématu jazykového kontaktu jako takového, neboť je to téma, které se v domácí romisticky – orientované antropologii zdaleka tak často nevyskytuje. V tomto směru považuji za relevantního autora Viktora Elšíka, který se mimo jiné i kontaktem dialektů v rámci

svého dlouhodobého lingvistického výzkumu zabýval, dokonce, dle rožkovanských Romů, i přímo v Rožkovanech, a proto i na něj se v obou částech práce odkazují. Jedná se především o výsledek jeho spolupráce s americkým lingvistou Yaronem Matrasem a jejich společné knihy s názvem – *Markedness and Language Change* s podtitulem *The Romani Sample*. Ještě významnější pak pro mne byl sborník s názvem *Romani in Contact: The History, Structure and Sociology of a Language* editovaný Yaronem Matrasem, který se věnuje romštině jako obecně kontaktnímu jazyku, byť pasáže týkající se Slovenska jsou v knize v poměrně malém zastoupení. V teoretické části jsem ale zejména citoval z obsáhlého sborníku lingvistické antropologie editované Alessandrem Durantim a také učebnicemi lingvistické antropologie od Zdeňka Salzmana a R.A. Hudsona. Nezastupitelné místo má také v této pasáži Leoš Šatava, jehož *Jazyk a identita etnických menšin – možnost zachování a revitalizace* je v našich poměrech asi nejdůležitější dílo týkající se zániku a záchovy nestátních jazyků. Mezi významné sekundární autory s větším či menším vztahem k mému tématu řadím Jana Červenku, jehož *Dialektní specifika severocentrální romštiny ve středoslovenských oblastech Kysuce, Turiec a Liptov* mi pomohly objasnit některé mechanismy utváření jazykových variet. Co do historicko-etnografických souvislostí zmíním Anguse Fräsera a Iana Hancocka, kteří v dílech *Cikáni* respektive *Země utrpení* podali jako jedni z mála hypotézy o historii olašských Romů a vzniku jejich sub-etnické skupiny. Bílá místa v dějinách Romů mi také osvětlil Hübschmannovou editovaný sborník *Romové v Byzanci*. Zmínil bych v této souvislosti ještě Elenu Marušiakovou, která, v článku pro Slovenský národopis s názvem *Rodinný život valašských Cigánov na Slovensku a jeho vývojové tendencie*, sepsala do té doby chybějící údaje o specifikách v příbuzenství, rodinném a komunitním životě olašských Romů na Slovensku v porovnání s jejich předky o století dříve ve Valašsku. Co je velkou výhodou ku mému tématu je, že si Marušiaková pro aktuální popis rodinného života valašských Cigánů vybrala stejnou sub-etnickou skupinu jako je ta, kterou jsem zkoumal já v Rožkovanech. Důležitými časopiseckými zdroji jsou pak Slovenský národopis a Romano džaniben. V oblasti metodologie jsem se spoléhal především na Russela H. Bernarda, jehož *Research methods in anthropology:*

Qualitative and Quantitative approach je asi nejobsáhlejší kniha, jaká je k tomuto tématu k máni.

3.2 Terénní výzkum

Jak jsem již uvedl, obecným cílem této práce je z lingvisticko-antropologické pozice sledovat jazykový kontakt dvou sub-etnických skupin Romů a jeho předpokládané vývojové trendy. Toho jsem se snažil dosáhnout kromě prací s prameny také vlastní terénní zkušeností.

3.2.1 Výběr lokalit

Pro výzkum tohoto tématu jsem zvolil obec Rožkovany a to hned z několika důvodů. Pokud pominu relativní finanční dostupnost cesty na východní Slovensko, oproti, například Rumunsku, zůstává zde výhoda v podobě slovenštiny (a jejímu šarišskému nářečí) jako pojistnému jazyku, díky kterému jsem se mohl zabývat i tématy, která bych v romštině ani nedokázal pojmenovat a kterým také jsem si mohl nechat korigovat poznatky získané v jednom z dialektů romštiny.⁵¹ Určující však byly informace poskytnuté mi vedoucím práce a později i literaturou o zajímavé etnické a jazykové skladbě obyvatel Rožkovan, která je z pohledu území bývalé federace vcelku nezvyklá. Podobných lokalit, kde by spolu v těsném sousedství v rámci jedné osady žili dvě tak (předpokládaně) odlišné sub-etnické skupiny Romů hovořící značně rozdílnými řečmi je poměrně málo – v blízkosti Rožkovan leží takové ještě v Kendicích a Petrovanech, jiné mi nejsou známé. To je také důvod, který do Rožkovan přivedl již výše zmíněné badatele přede mnou. Výhodou je, že od nich mohu čerpat etnografický materiál, nevýhodou pak jistá očekávání a předsudky místních, spojené s jejich zkušeností s terénními výzkumníky. Takových očekávání je více druhů, mě byly například často dávány informace, o které se zajímali moji předchůdci. Na úkor informací, které jsem hledal já. Rovněž jsem také v počátcích výzkumu byl některými místními považován za člověka, jež na základě získaných informací dostane velký finanční

⁵¹ Ve vztahu k Rožkovánům budu hovořit vždy o východoslovenské a lovárské romštině – zkratky VS a LO. Mluvit o jazyku rožkovanských neolašských Romů jako o severocentrální romštině je sice možné, avšak zbytečně široké.

obnos, neboť někdo z mých předchůdců měl nejspíše grant a mohl si dovolit svým respondentům za rozhovory platit. Na druhou stranu ke mně místní, na základě (většinou) příznivých zkušeností s badateli, rychleji získali důvěru a nepovažovali mě za mafiána či tajného agenta, jako tomu může být v lokalitách výzkumem méně dotčených.

3.2.2 Časový plán

V časovém rozplánování výzkumu hrálo roli více faktorů. Ačkoli by byl ideální jeden stacionární, alespoň měsíc trvající výzkum, doprovázený pilotní studií a krátkou restudií, zvolil jsem z důvodů omezených finančních a časových prostředků model čtyřech kratších návštěv, v podobné souhrnné délce, realizované v létě roku 2011, na přelomu let 2011 a 2012 a v létě 2012. Navíc jsem se snažil výzkum realizovat opravdu zúčastněným pozorováním, což s sebou permanentní pobyt s respondenty a informátory, čili i nocleh, stravování a podobně. Vzhledem k obtížné možnosti domluvy na nějak smluvně-ošetřeném, oboustranně ne – nevýhodném kontraktu je taková věc poměrně obtížně realizovatelná. I v případě, kdy je výzkumník komunitou přijat a má povoleno s ní po celou dobu návštěvy trávit čas, stále musí mít na paměti, že je spíš na návštěvě, musí svoje chování balancovat tak, aby bylo vzhledem ku zkoumaným reciproční, nehledě na některé praktické komplikace, například že zabírá postel, která by byla normálně určená třem dětem.

3.3 Použité metody a postupy sběru dat

Mým původním záměrem bylo studovat jazykový kontakt v této obci spíše reprodukováným pohledem jejích obyvatel doplněným jejich pozorováním tak, abych z výsledného materiálu byl schopen stvořit kvalitativní, případovou analýzu. Ačkoli se tohoto cíle nezříkám a dále bych ho rád dosáhnul, tak studium poznatků lingvistické antropologie mě přimělo na myšlenku zacílit sběr dat tak, aby z nich bylo možné více kvantifikovat a pokusit se o resumé širšího dosahu.

3.3.1 Pozorování

Za tímto účelem jsem si stanovil jako primární výzkumnou metodu pozorování, respektive přímé zúčastněné s prvky pozorování nezúčastněného. Důvody jsou nasnadě. Zúčastněné pozorování v důsledku své zacílenosti a kontroly, kterou nad ním výzkumník v daný moment má, zvyšuje jeho validitu a je jistější, že zkoumá právě to co má. (Bernard, 1995; Hendl, 1997) Oproti tomu nezúčastněné pozorování zvyšuje reliabilitu, tedy spolehlivost a umenšuje chybu a vliv aktuální situace, která může být v antropologickém výzkumu dost zásadní. Pokud například zjišťuje výzkumník údaje o preferovaném jazyku matek a dcer v bilingvních rodinách, je pravděpodobně, že pokud on sám je mluvčím některého z jazyků dané bilingvní komunity, budou se tyto ženy snažit před ním přizpůsobit volený jazyk, byť by za „normálních“ okolností byla jejich volba jiná. Je jasné, že budou mluvit „výzkumníkovým“ jazykem v případě, že chtějí, nebo jim připadá slušné, aby jim rozuměl a naopak, budou mluvit druhým jazykem v případě, že budou chtít něco zatajit či jim nebude připadat vhodné, aby jim v danou chvíli výzkumník rozuměl (např. konfliktní situace týkající se jejich rodiny či některé intimnější záležitosti, nota bene pokud se týkají výzkumníka samotného). Takové problémy potom mohou naprosto zásadně ovlivnit celou kvalitu sesbíraných dat. Já sám jsem si kupříkladu až po druhé návštěvě uvědomil, že naprosto neznám postoje ke slovenštině jako k nematěřskému jazyku při komunikaci v olašských rodinách, neboť z důvodu mé nedostačující schopnosti hovořit jejich jazykem byly rozhovory okolo mě tomu často přizpůsobeny.

V praxi jsem pak zúčastněné, převážně *otevřené a skupinové* pozorování prováděl způsobem podílení se na každodenním životě sledovaných lidí, stolování, nákupů, sběru dřeva a podobně. Při těchto činnostech jsem příležitostně spouštěl nahrávací zařízení, zejména pokud docházelo ke komunikaci lidí rozdílného sub-etnika. Zapojil jsem také několik menších experimentů, tematicky zaměřených například na ochotu či schopnost porozumět dialektu jiné sub-etnické skupiny⁵².

⁵² Na téma „ochoty porozumět mě přivedl elšíkův referát pro časopis Romano Vodí (5/2011) Cituji: „Srozumitelnost má navíc vedle objektivních složek vycházejících z podobnosti variet v oblasti slovní zásoby a gramatiky také složky subjektivní a kontextuální. Sem patří třeba ochota rozumět. Jeden a tentýž člověk může v

Složka nezúčastněného pozorování pak byla realizována ponecháním zapnutého nahrávacího přístroje v době, kdy jsem já nebyl přítomen. Moji respondenti s tím byli pochopitelně srozuměni a vyjma úplného začátku pohybu v terénu proti tomu zcela nic nenamítali a zjevně je to ani příliš nezajímalo. Dá se tedy hovořit o *skrytém*, byť příznaném pozorování.

3.3.2 Rozhovory

Postupem času, jak už jsem zmínil, jsem metodiku pozměnil a rozhovor jako metodu získávání dat upozadil. Jednak proto, protože jsem chtěl zvolit exaktnější metodu z hlediska možného výstupu mé práce a také, a to asi především, proto, protože jsem s doposud uskutečněnými rozhovory nebyl spokojen. Hlavním problémem byla zjevná neochota mých respondentů přistoupit na řízenější formu rozhovoru a to ať rozhovoru s jednotlivcem či skupinového. Pokud se mi totiž už podařilo získat zvoleného respondenta pro řízený rozhovor, často do něj spontánně zasahovali i ostatní jedinci, kteří v takovém případě celou věc znesnadňovali a negativně ovlivňovali cílového respondenta v jeho odpovědích, neboť prosazovali svůj náhled na věc. Pakliže jsem se proti takovému chování ohradil, bylo to komunitou bráno očividně negativně, jako nátlak, a o rozhovor pak ztratili zájem jako celek, včetně mnou žádaného respondenta. Rozhovory tak až na výjimky byly de facto skupinové, ovšem neřízené, respektive neříditelné. Navíc údaje získávané z rozhovorů bych hodnotil silně arbitrárně a nahodile, vzájemně si často protiřečící a situačně – ovlivněné. Proto jsem tuto metodu později začal využívat pouze doplňkově a z hlediska výzkumu v celku nesystémově. Respektive jsem se při hovorech zaměřil spíše na elicitaci a to většinou nejprve v romštině a pak pro porovnání a ověření také ve slovenštině. Omezil jsem se navíc na výhradně nestrukturované rozhovory, ze kterých jsem excerpoval data až později. Většinou jsem tedy nenesl do rozhovorů více, než několik obecných myšlenek a předmětů, o kterých jsem chtěl hovořit. Dotazníkovou metodu jsem zavrhl záhy, neboť

různých situacích tvrdit a věřit, že určité cizí varietě vůbec nerozumí (třeba tehdy, chce-li se sociálně distancovat od jejích mluvčích) anebo naopak že z ní rozumí každému slovu (třeba tehdy, chce-li zdůraznit meziskupinovou solidaritu)

v situaci, kdy nejstarší generace je částečně negramotná a děti mají problémy se čtením, považují tuto metodu za irelevantní a obtruzivní. (Bernard, 1995:333)

3.3.3 Zkoumaný vzorek populace

Při úvahách nad počtem a cílením respondentů jsem zprvu vzal v potaz zejména tyto dva faktory – sub-etnicko-jazykové vymezení jednotlivých obyvatel za prvé a jejich relativní zastoupení ve skladbě celé osady. Snažil jsem se vycházet z čísel, které udává obec a územní plán obce (rok 2010), neboť řídit se pouze aktuální situací může vzorek zkreslovat. Dle vyjádření starosty Rožkovan Mgr. Miroslava Poklemby žije v horní části obce, na úpatí kopce Marduňa, 88 stálých obyvatel (více k počtu a složení obyvatelstva viz.kapitola 4. – Historie jazykového kontaktu). Ačkoli ne zcela všichni tito lidé hovoří romsky, lze obecně říci, že to je lokalita, kde k jazykovému kontaktu zmíněných nářečí probíhá. Ideální by v takovém případě byl nejspíše proporční vzorek, (Bernard, 1995:88) což znamená, že každá z daných kontaktních skupin by měla své zastoupení, což by znamenalo zahrnutí třech různých rozšířených rodin, které zastupují tři různé řečové komunity – jedna spíše olašská(LO), druhá vyloženě smíšená(LO/VS) a třetí hovořící převážně jazykem tak zvaných Slovačika (dříve Servika) Roma(VS). V takovém případě by se mohlo jednat o vzorek zhruba 16 – 20 obyvatel pro každé z těchto řečových společenství. Dohromady by tedy zkoumaný vzorek populace měl okolo 50ti až 60ti lidí. V praxi ale nastal problém, který romistické výzkumy ve většině případů potkává. Jakmile jsem totiž byl přijat jednou rozšířenou rodinou, respektive řečovou komunitou, Olašských Romů, měl jsem už velmi zamezený přístup do rodin (komunit) dalších. S velkými výhradami mi byl povolen pouze vstup do příbuzné rodiny, která v mém vzorku reprezentuje ryze smíšenou, tedy LO. Vstup mezi vyloženě VS řečovou komunitu mi byl zcela zamezen, respektive jsem byl od něj velmi důrazně odrazován „klasickými“ pohružkami typu „*či ža ko lende, melale*⁵³..oni sú zlí, bijú ša“ a podobně. Nutno říct, že na počátku výzkumu jsem naopak pobyl krátce mezi Slovačika Roma, což by mě ale jako výchozí bod

⁵³ K nim nechod', špindírům

diskvalifikovalo ještě více, proto jsem další výzkum vedl mezi zbylými dvěma komunitami. Celkově tedy se jedná o vzorek asi třiceti lidí.

3.4 Analýza, kvantifikace

Pro „systematizaci“ získaných dat jsem využil jednak kvalitativní pozorování, které zahrnovalo především situační povahu přepínání a mixování jazykových kódů, role genderu a etnicity na komunikační jazyk, roli sociálního vyloučení či roli majority a majoritního jazyka. Z těchto dat porovnávaných z poznatky lingvistické antropologie jsem se pak snažil zařadit specifickou situaci Rožkovan do pojmového řádu lingvistické antropologie a z toho dále vyvozovat prognózy týkající se budoucnosti. Kvantitativní výzkum spíše konkrétních jevů v jazyce jednotlivých řečových komunit jsem pak zpracovával opět za pomoci teorie, navíc s používáním slovníků, jež zohledňují dialektní skladbu romštiny (Vekerdi, ROMLEX). Použil jsem také glotochronologickou metodu, kterou jsem se snažil vypočítat relativní časovou vzdálenost kontaktních jazyků od sebe přepočtenou na dipy. Tento údaj jsem pak porovnával opět s jinými sesbíranými daty z literatury. Navíc jsem využil diachronního srovnání s materiály, které o rožkovanské komunitě sesbíral přede mnou Ondřej Poduška či Emília Čajánková – Horváthová. Tyto materiály bohužel nemají jazykovědnou povahu, i tak mohou ale cosi o etnické potažmo jazykové skladbě osady napovědět.

3.5 Etika výzkumu

Vzhledem k nekonfliktní povaze tématu jsem nebyl nucen před zkoumanou populací jakkoli tajit svou identitu či účel výzkumu. Respondentům jsem za rozhovory neplatil žádné peníze, byť to ode mě ze začátku bylo v jedné situaci vyžádáno. Vzhledem k tomu, že drtivý zbytek komunity takové chování jednoho svého člena zamítnul jsem k tomu tedy nebyl nucen. I přes to, že mi bylo všemi respondenty svoleno uvádět jejich pravá jména do této práce jsem se po úvaze rozhodnul je zatajit, neboť sesbíraný materiál obsahuje důvěrné skutečnosti rodinné a soukromé povahy i vcelku intimní záležitosti. To si moji respondenti i

přes proklamovaný informovaný souhlas (Bernard, 1995:166-167) v danou chvíli nemuseli uvědomovat do důsledků, respektive na to mohli brzy zapomenout, byť slovní dohoda byla „formálně“ platná. Vzhledem k tomu, jak je navíc rožkovanská komunita malá, by v takovém případě byli moji respondenti lehce dohledatelní včetně informací z jejich soukromí. Proto jsem pro jejich označování volil neodpovídající a nijak nesouvisející jména česká, která jsou pro čtenáře dobře přehledná. Jediné zmíněné skutečné jméno informátora v mé práci je Pavel Korinek, jemuž jsem pouze poděkoval za seznámení s olašskými Romy, kterého ale do zkoumaného vzorku nepočítám a do komunity nepatří.

4. HISTORIE JAZYKOVÉHO KONTAKTU

Cílem této kapitoly pochopitelně není popsat celou historii jazykového kontaktu romštiny a všech jejích podob všude na světě ve všech obdobích (to by asi při současném stavu poznání ani nebylo možné), ale jen nastínění historie kontaktních jazyků, jakými se dnes dorozumívají Romové v Rožkovanech. Proto nezačnu tuto kapitolu kdesi hluboko v Indii od sanskrtu, ale až v Byzantské říši.

4.1 Byzantské období

Příchod Romů do Byzantské říše se datuje již asi na první polovinu jedenáctého století našeho letopočtu (Rochowová, 1999:44), tehdy ještě pravděpodobně jako vcelku jednotné migrační vlny. Respektive nemůžeme si tak zcela býti jisti etnickou skladbou té vlny, ovšem lingvistický rozbor dává těmto odhadům za pravdu. Hübschmannová uvádí: *Pobyt Romů v Byzanci se jednoznačně odrazil v romštině. Všechny dialekty, jimiž mluví různé skupiny Romů ve světě, (nehovoříme o Domech žijících v arabských zemích) obsahují velkou množinu slov přejatých z řečtiny. Tyto výrazy lze většinou řadit k tzv. starým výpůjčkám (neindickým slovům) a to proto, že se gramaticky chovají jako tzv. původní slova, tj. nejsou obvykle označeny markery charakterizujícími nové výpůjčky, které Romové přebírali z různých jazyků po odchodu z Byzantské říše.* (1999:7) Z toho lze usuzovat, že všichni dnešní známá romská sub-etnika si Byzanci opravdu prošli. Navíc se

můžeme domnívat, že starší než byzantský adstrát je pouze perský a starší arménský, což geograficky odpovídá vcelku přímé linii tažení z Indie (podobně jako o 1200 let dříve armáda Alexandra Makedonského v opačném směru). Z perské slovní zásoby se jedná o velmi archaické a do romského lexika zcela integrované výpůjčky. Například *o čekat* – *čelo* jen doplňuje již vcelku kompaktní indické pojmenování hlavy; *o šero* – *blava*, *e jakəb* – *oko*, *o muj*, *o kan* – *ucho*, *o bal* – *vlas*. Starší než byzantská je také dřívější arménská příměs, kterou ovšem je možné i dále dělit, neboť v ní samotné je zahrnut vliv více jazyků. Etymologie slov *e burnik* – *brst*, či *o graj* – *keň* odkazuje k tehdejšímu (potažmo i dnešnímu) jazyku středověkých Arménů, ovšem pokud pátráme po původu slov jako je *e cirax* – *bota* nebo *e xolov*⁵⁴ – *kalboty*, dopátráme se slovní zásoby dnešních Osetinců, dříve Alanů. Z jejich jazyka pochází i slovo *o verdan*⁵⁵ – *vuž*. Byzantský adstrát je tedy třetí⁵⁶ v pořadí, byť i on je složen z více jazykových vlivů. Krom silného řeckého je v něm zastoupení nejspíše znovu arménské, a to z toho důvodu, že Arméni měli na území Byzance významnou enklávu nazvanou Malá Arménie, kam se toto etnikum stáhlo na útěku před nájezdy výbojných seldžuckých Turků (Soulis, 1961). Další významnou příměsí, kterou si v té době ještě vcelku jednotná romština odnesla z Byzance je slovanská. Se Slovany se Romové potkávali v celé dnešní evropské části Byzance počínaje Bosporem, zejména pak ale na Peloponésu, kam byla údajně situována velká cikánská osada⁵⁷ Modona (Mazaris in Soulis, 1961) Označení pro žábu, ve VS i LO shodně *e žamba* je pak klasickým příkladem výsledku tohoto kontaktu. Opět se jedná o slůvko srozumitelné asi ve všech romských dialektech, i například v dialektu finských Romů, silně zatížených finštinou – tam se řekne *e džampa*. Slovanský živel je pro romštinu celkově velmi podstatný, ovšem napříč vrstvami. Tato, tedy třetí, je v dějinách romštiny první vrstvou ovlivněnou slovanskými jazyky. V dalších vrstvách se již ovlivnění týká většinou jen vybraných dialektů, které v inkriminovaném čase byli v kontaktu se slovanskými jazyky. Byzantské

⁵⁴ Slova obsahující ryčivé „ch“ budu standartně zapisovat znakem „x“ ve všech dialektech romštiny.

⁵⁵ Tento tvar slova se objevuje v SC. Tvar V je *o vurdon*, což je etymologicky vzdálenější původnímu alanskému tvaru. To opět nahrává hypotéze o archaičnosti jazyků dříve usazených skupin.

⁵⁶ Dle dělení Svetislava Kostice je byzantská vrstva až čtvrtá v pořadí, neboť mezi ní a arménskou vkládá ještě osmanskou. Ta však v jazyce stopy nezanechala.

⁵⁷ Modona byla také nejspíše jedním z prvních míst kde se někteří Romové usadili.

období je z pohledu vývoje romštiny zásadní, neboť během něj došlo k nejvýznamnějšímu dělení, jehož důsledky přetrvaly více méně dodnes.

4.2 Valašské otroctví

V důsledku tlaku osmanských Turků a konkurence ostatních kočovníků migrovaly romské skupiny dále na sever a na západ, některé zůstaly v Řecku, v Makedonii, či šli do Srbska a do Uher (na Spiši byli první Cikáni dokumentováni již roku 1322, kdy si rychtář Spišské Nové Vsi Jan Kunch zapsal, že po lesích panství Mariássyovců se potulují Cikáni – Nečas, 1999) a jinam, ale mnoho jich skončilo již ve 14.století⁵⁸ v otroctví na Valašsku a v Moldávii, kde byli zaznamenávány cikánské skupiny již od století třináctého. I tyto provincie si později Osmané podmanili, avšak tamní vládci měli vlastní zákonodárství, neboť Osmanská říše, jak je obecně známo, byla poměrně benevolentním státním útvarem s jen minimální centralizací. Mnoho romských otroků proto utíkalo zpět do jižních držav mimo Valašsko, kde nebyli otroctvím povinni. (Fraser in Poduška, 2002:8) Hancock se domnívá, že důvody, ze kterých držela valašská a moldavská knížata v těchto oblastech Romy v otrokářství byli v zásadě dva; za prvé jejich nejasný až mystický původ spojený s exotickým vzezřením, kulturou i jazykem a za druhé jejich řemeslnou zručností, zejména v kovářství, které bylo v době neustálé poptávky po zbrojní výrobě klíčovým oborem. (Hancock in Poduška, 2002:8) Hancock předestírá také hypotézu, že na Valašsku dělali Romové také podkoní a kovali podkovy a stávali se postupem času mistry ve znalosti a práci s koňmi. Podmínky otrockého života na Valašsku byly v zásadě pro Romy horší než kdekoli jinde. Hancock uvádí, že od roku 1634 bylo výnosem valašského pána Vasila Vlka povoleno beztrestně znásilňovat Romky (pokud však se tak stalo naopak a romský otrok znásilnil Valašku, byl na místě upálen za živa). Ruku v ruce s běžnými sňatky Valachů s otrokyněmi muselo toto opatření, jelikož bylo s největší pravděpodobností hojně využíváno, způsobit nutně jisté změny v genofondu valašských Romů, které jsou patrné dodnes i na Slovensku – Olašští Romové tam

⁵⁸ V romistické literatuře (srov. Soulis, Hancock, Fraser) se také s oblibou vyskytuje zmínka o tom, že dokladem otroctví Romů již ve 14.století je *darování* 40 cikánských rodin valašskému pánovi Danu I. roku 1385.

mají velmi často až albínský světlý fenotyp, což následně tvoří novou dichotomii - světlý x tmavý Rom⁵⁹. (Poduška, 2002: 66–67)

Jazyk Romů na Valašsku a v Moldávii byl tedy pod zvláštním způsobem vlivu, neboť žili v permanentním odnětí svobody a jejich jazyk se musel zákonitě stávat i druhem argotu. Pět set let toho to žaláře ovlivnilo i jazyk tamních Romů velmi podstatně a to i v oblastech, ve kterých jazyky „svobodnější“ populace zůstale relativně nedotčeny. Především pronikl do jejich řeči veliký vliv kontaktní rumunštiny a maďarštiny. Například o tom pojednává dvojice slov *záčít* a *skončit*; zatímco v rejstříku dnešní lováрске romštiny (např. Stojka, 1997) bychom tato slova našli ve znění *te kezďij* a *te vigzjij*, servika (srbská) romština si vyjádření těchto pojmů ponechala ve tvarech, v jakých už byly na území Srbska přineseny, tedy *te chudel* a *te agoraré⁶⁰*, a v jakých byly také doneseny do Uher. Tam ovšem opět pod tlakem asimilačních tlaků tereziánské rakouské politiky (srov. Augustini, 1775: 60-63) se místy přecházelo na maďarské tvary, *vigzinel* zejména v řeči UN, komunistický asimilacionismus a slovenský jazyk pak do rejstříku vložily slovo *dokončinel*. V omezeném množství to může platit i naopak, ovšem napadá mne na tomto místě pouze již zmíněná dvojice *te vičinel* / *te akharel* (viz. pozn. 11) Kromě velkého množství přejímek všeho druhu (př. *luma*, *tejárí*, *dilos- svět*, *talír*, *poledne*, *aj*), přejímal tento jazyk v otroctví i v rovině gramatiky, např: v koncovce instrumentálu jednotného čísla namísto „h“ použije „s“ – (LO) *toverasa/toveraha* (VS) – *sekerou.*), i ve výslovnosti, - kupříkladu původní hláska „č“ se změnila do tvaru „š“ (LO – *šávo*, *šuri*, *šinel* / *čhávo*, *čhuri*, *čhinel* (VS) – *chlapec*, *nůž*, *řezat*). Změnil se často i člen v ženském rodě („i“ místo „e“), či kupříkladu časté nahrazení lokativního tvaru (*Lošonsiste*) při určení místa, kde se jedinec nachází pomocí opisu „*andaj o Lošonsis*“ – *v Lučenci*. Tyto a další změny způsobily, že valašské dialekty se zřetelně vydělily od ostatních. Na druhou stranu si na rozdíl od jazyka kupříkladu španělských Gitanos uchovaly integrální podstatu romštiny a nestaly se z nich pararomštiny.

⁵⁹ Je nepravděpodobné, že tak světlého fenotypu, jako je někdy vidět u Olašských Romů, by bylo možno dosáhnout „jen“ na základě jednostranného a nuceného míšení. Respektive je pravděpodobně, že světlost pokožky se v průběhu času stávala u Olašských (později i Neolašských) Romů prestižním znakem a mohla tedy být podrobována strategii.

⁶⁰ Toto slovo je odvozené od dřívější řecké přejímky „agor=konec“. Ovšem v Srbsku se tento tvar dokázal uchovat, ale na Valašsku ne.

4.3 Jazyk kočovných x jazyk usedlých

V době zrušení otroctví (1855) žilo na Valašsku a v Moldávii asi 1,5 milionu otroků - Romů. (Poduška, 2002:10) Potom však začali někteří velmi rychle tuto zemi opouštět. Fraser udává, že už v roce 1868 byli Kalderaši na předměstích Paříže (srov. Williams, 1982) a Londýna. (Fraser, 2001; Hancock, 2000). Rovněž Slovanska, tehdy Horních Uher dosáhli během jediné generace, ovšem, není jisté, zda bylo jejich obecným cílem kočovat či se usadit. Každopádně je jisté, že oproti usedlým Romům, které potkávali, měli zpoždění 300 let⁶¹ a to se nemohlo nepromítnout. Usedlí Romové měli pravděpodobně strach z konkurence, která nově přicházela, neboť valašští Romové se rovněž měli zájem živit řemesly. To bude také nejspíše hlavní důvod vzájemného despektu, se kterým k sobě Olašští a Neolašští Romové mnohdy přistupují. Tento despekt je částečně vyjádřen apelvativem *Rumngre*, které významově odpovídá pouze pojmu *maďarští Romové*, byť s sebou nese negativní sociální konotace. Olaši považovali usedlé Romy, které potkávali, za příliš ovlivněné majoritou a příliš s majoritou kooperující. Naproti tomu usedlí Romové pojmenovávají tou dobou kočovné Romy *Vlachi*, což je rovněž apelvativum nesoucí význam nebezpečných, nevyzpytatelných lidí, jež se živí podivnými způsoby. Tato apelvativní označení přetrvala dodnes a na rozdíl od gádžovského apelvativa *Cigáni/Cikáni* nesou stále vcelku podobně negativní náboj, byť někteří autoři poukazují na fakt, že někteří potomci slovenských usedlých Romů v Čechách toto označení neberou negativně a naopak na něm budují svou sub-etnickou identitu⁶². Je také třeba říci, že tato nově vznikající dichotomie je spoluutvářena i dalšími pojmenováními, vycházející z vzájemné odlišnosti, která již ovšem negativní nádechy nenesou – usedlí Romové označující Olachy *Verdanengere Roma* – dosl. „*Vozoví Romové*“ a sebe pak *Khere Roma – Domáci Romové*. Na obou stranách je tato dichotomie ještě dále vyjádřena jako *Amare Roma/Aver Roma – Naši Romové/Jiní Romové*, která ovšem nese význam protikladu my/oni obecně na

⁶¹ Juraj Thurza, místodržící v Horních Uhrách, vydal nařízení k usazování Cikánů již roku 1616 – jeho cílem bylo mimo jiné vydělávat na jejich zručnosti (Nečas, 1995)

⁶² Což je ovšem lehký paradox, neboť ve významové rovině si označení *Rumngre* odporuje s označením *Slovačika/Slovenska Roma*.

pojmenování skupiny, se kterou se jedinec identifikuje oproti té, kterou považuje za cizí. V rovině jazykové se olášská romština (nyní už mluvím adresněji o skupinách směřujících na Slovensko) potkává se silným vlivem srbským a znovu maďarským, který se tak v lovárštině stává pravděpodobně nejvíce zastoupenou příměsí. Co ovšem vyplývá z pramenů je, že oba relevantní olášské sub-dialekty (lovárština a kalderaština) si museli být minimálně v době kočování mnohem podobnější, než dnes. Čajánková – Horváthová, pojednávající o komunitě olášských Romů v roce 1954 (str.155) napsala, že *stejným* jazykem mluví i také čeští kočovní Kotláři. I při vědomí, že Horváthová nebyla primárně lingvistkou je na snadě, že přinejmenším v sociální a kulturní sféře museli být tyto dvě sub-etnické skupiny tou dobou více méně ztotožňovány a jediným vnějším rozdílem tedy musela být jejich profese. Svetislav Kostić vystopoval zajímavou skutečnost týkající se lovárštiny na území Maďarska i Slovenska; ve své studii totiž porovnával současné tvary některých lovárských a servika⁶³ tvarů slov, přičemž zjistil, že například v případě některých citových pojmů jako třeba *milovat*, se v LO často vyskytuje tvar *te volinel*⁶⁴, odvozený od srbského *voleti*, zatímco v servika zůstávalo nadále klasické *te kamel*. Obdobné chování zjistil i v případě slova milý – v srbštině a lovárštině *drago*, zatímco v servika *kamlo*. Analogicky je tomu i u dalších slov, namátkou uvedu (ve schématu LO-srbština-servika) *o kraj- kralj – thagar; muglya – magla – parno/tunjariko; te brigil – brinuti se – xosav e godji*. Z uvedeného by vyplývala až paradoxní skutečnost, a to, že na jazyk lovárských kočovních Romů měla v minulosti srbština větší vliv než na jazyk usedlých Romů žijících po staletí v Srbsku. Samozřejmě není možné brát tento závěr se vším všudy, neboť je pravděpodobné, že by se našel i takový seznam slov, který ukazuje srbské přejímky v jazyce servika a v LO ne. Na druhou stranu tento Kostićův poznatek opět napovídá, že v prostředí dlouhodobého usazení za podmínek relativní svobody a především blíže centru (tedy původu – Indii) má jazyk tendenci uchovávat

⁶³ V tuto chvíli i dále mám v případě slova „servika“ na mysli romštinu srbských Servika Roma.

⁶⁴ V tomto případě ale nemůžu z vlastní zkušenosti potvrdit, neboť rožkovanští Olaši používají tvar *te kamel*, a *te volinel* vůbec neznají.

původnější formu.⁶⁵ Kostić k tomu dodává: „*Jak naznačují seznamy slov ve všech třech porovnávaných romských dialektech, počet „původních“ slov klesá v závislosti na vzdálenosti od centra. Nejjasněji o tom mluví skutečnost, že na místo výpůjček ze srbštiny v maďarské⁶⁶ a slovenské romštině jsou v jihoslovanské romštině⁶⁷ slova starší a slova neslovanského původu.*“ (Kostić, 1994:52)

5. ROŽKOVANY

5.1 Počátek usazování

Po svém příchodu na Slovensko, jako i do zbytku Uher, byli Olašští Romové nuceni ve většině případů i nadále kočovat, neboť se nesetkávali z příznivými postoji stran jejich usazení a to jak ze strany majoritní populace, tak ale i ze strany již dlouhodobě usazené romské populace. Byli tedy nuceni tomuto stavu přizpůsobit i svou obživu, která byla směřována více k obchodu (zejména s koňmi), než k řemeslům, vyžadujícím spíše stacionární povahu bydlení. Jednou z prvních oblastí, kde měli možnost se natrvalo usazovat byl Šariš. Poduška uvádí, že v Kendicích se Olaši usadili přesně v roce 1900 (2002:46). Nedlouho potom, avšak ještě před první světovou válkou (přesné prameny chybí) se počali usazovat také na po levé straně silnice spojující okresní město Sabinov s městysem Lipany a to hned vedle malé slovensko-rusínské obce Rožkovany, kde tamní obyvatelé hovořili a dosud hovoří tak zvanou šarišštinou, tedy nářečím slovenštiny, jež je charakteristické silným vlivem polštiny a místy ukrajinštiny. Sami Romové v Rožkovanech odhadují, že jejich předci přišli do Rožkovan asi před osmdesáti lety (2012: terénní výzkum), což ale spíše než jejich vlastní odhad bude odhad Slováků nebo výzkumníků, kteří se o tom s Romy bavili přede mnou. Čajánková-Horváthová poznamenává, před první světovou válkou si dle dobových kronik, na pozemcích grófa Roskoványiho postavili tři cigánské rodiny (Makulovci,

⁶⁵ Analogickým příkladem by mohl být jazyk českých krajanů v rumunském Banátu.

⁶⁶ maďarské lovárské romštině

⁶⁷ jazyk Servika Roma

Gregorovci a Peštovi) polozemnice (Čajánková, 1954:156). Ty pak byly později, po první světové válce z rozkazu již „pouze“ statkáře Rosskoványiho přestěhovány přibližně do míst, kde leží dnešní osada, tedy na jih od obydlí Slováků, kde počíná úpatí kopce Marduňa a to po obou stranách potoka, jež se vlévá do říčky Torysy. (Poduška, 2002:47) V důsledku vzrůstající životní úrovně především obchodníků s koňmi již ovšem na těchto místech vznikaly první domy (Romové sami vystihují rozdíl mezi těmito dvěma typy obydlí jako *koliba x kber (dům)*, což a priori napovídá, že ony koliby – polozemnice - byly pouze nějakým dočasným a nezvyklým řešením). Důvodem jejich osidlování údajně bylo, že v obce dosud jiní Cigáni nežili (Poduška, 2002:46), což ovšem nejspíš nebyla tak docela pravda, neboť již v prešovské archivu Csalad Lajstroma, ve spisu z roku 1839 stojí, že v obci bydlí rodina kováře Bandi Jánose se ženou a pěti dětmi - tehdy se zcela určitě jednalo o dlouhodobě usedlé Romy (Čajánková – Horváthová, 1954:156). Jaká byla situace přesně v době usazování Olachů se nedozvíme. Je pravděpodobné, že tam v té době nebylo viditelné romské osídlení, nebo bylo zanedbatelné. Proto, i dnes (2012: terénní výzkum), považují Romové (obě sub-etnika) jejich tamní osadu za *původně* olašskou.

5.2 Krize monádismu

Potomci tří zmíněných rodů žijí v Rožkovanech dodnes. Z pramenů je patrné, že dominantním rodem se záhy po příchodu do Rožkovan stali Makulovci. Zejména díky svému bohatství, které rozšiřovali obchodem s koňmi. V té době také měli ve svém středu *mujal'o*⁶⁸, respektovaného celou osadou. Rožkovany tak byly mezi Romy brány jako osada *kešeftařská*. Zbylé rody se věnovali kovářství - kovali mimo jiné i podkovy, což bylo jinak mezi Romy vcelku nezvyklé, a také muzikantství. Rozdílné profese vyžadovali rozdílný způsob bydlení, proto Makulovci bylo ještě dlouho kočovní, respektive polokočovní nejspíše až do roku 1959, kdy byl vydán zákaz kočování, kdežto Peštovci, kteří se osvědčili i jakožto

⁶⁸ Mujal'o zhruba odpovídal představě vajdy, ovšem zdá se, že Romové tuto funkci v Rožkovanech dříve titulovali spíše mujal'o – Čajánková v roce 1954 nabízí oba tvary. Dnes se o ní skutečně mluví v obou tvarech, ovšem nemají ho.

kováři se zcela usadili nejdříve. (Čajánková, 1954: 156) I tak se ale dá říci, že rožkovanská olašská populace byla zejména v době před počátkem industrializace východoslovenského venkova především a hlavně kočovná a handlující s koňmi a to zejména v případě dvou větších rodů – Makulovců a Gregorovců. Období, ve kterém se tyto rody v Rožkovanech etablují, je možné dle popisu Marušiakové charakterizovat jako krizi monádismu, cestu k patriarchátu, opuštění dřívějších matriarchálních struktur na bázi kmene a přechod k ryze rodovému dělení s respektem k představě rozšířené rodiny, která ovšem spíše k patrilinearitě. (Marušiaková, 1986: 612 – 616) Zásadní podíl na tomto vývoji má profesní profilace, která byla do té doby pravděpodobně u Olašských Romů poměrně nevyhraněná. Ovšem s ustálením profesí obchodníka s koňmi či kováře podkov vzrůstá význam chlapců v rodině, na což, dle Marušiakové, reaguje i slovník, kupříkladu v tom, že děti souhrnně přestane označovat *čaj* a počne je označovat *čhavóre*. Slovo *čaj* se dále používá jako zkratka k *čhajori* (1986:618) To by z dnešního pohledu byl skutečně poměrně silný symbolický argument pro to, že olašská společnost v dané době přecházela z matrilinearity k patrilinearitě, ovšem já bych zde byl opatrnější. Je třeba si uvědomit, že Marušiaková porovnávala dva různé typu uskupení jedinců na bázi příbuzenstva, jež od sebe dělilo sto až sto padesát let, přičemž zkazky o prvním používají jsou tříděné podle zcela jiné logiky a mají spíše evidenční charakter. Je evidentní, že starší společnost je na kmenové, matrilineární bázi, což Marušiaková dokládá mimo jiné bezpodmínečným souhlasem *phuri dej – staré matky* s každým sňatkem či matrilocální postmaritální rezidence v převážně olašské části obce. To může značit buďto reversní posun zpět k matrilinearitě či její reziduální přežívání. Ovšem taxonomie členů rodiny se drží stavu, který je Marušiaková sama zdokumentovala u Lovárů v Rínavské Sobotě a Bougeštů v Nitře. Pokud se obrátím na jazyk, jsem k avizované přeměně spíše skeptický. Jestliže v případě oné zmíněné kmenové *gakhye-makhye*⁶⁹ společnosti byl pomnožný tvar pro děti – *čaj*, což by skoro odpovídalo dnešnímu tvaru slova *dcera*,

⁶⁹Dosl. *strýcopřátelství*- údajně dodnes existující struktury u olašských Romů v Bulharsku, fungující na bázi vazeb strýců.

která byla tehdy údajně nazývána *raklji*, což je dnešní tvar pro neromskou dívku, pak je velmi s pochybami, že by se tyto zcela klíčové lexikální změny dotkly celého romského společenství (neboť dnešní romštiny většinou v zásadě odpovídají taxonomii Marušiakovou – zkoumaných Lovárů a Bougeštů), vzhledem k tomu, jak již v 19. století bylo diverzifikované. Zkráceně vzato se dá říci, že v polovině 19. století už nemohla být žádná síla, která by dokázala pozměnit tak zásadní část slovní zásoby, jako je taxonomie v nejužší rodině napříč všemi nářečími romštiny a ve zcela stejném duchu. Nemohu také potvrdit Marušiakové názor, že mezi valašskými Romy přetrval stín matriarchátu také například v tom, že by měli slovo *mamo*, mohlo být označením pro některých z důležitých mužských členů rodiny, neboť už se používá pro *babičku*. Nicméně zvýšený význam mužů v rodě, krom profesní profilace dokládá také postupné zavádění kupování nevěsty, respektive zavádí vyčíslitelnost ceny nevěsty (*bride prize* srov. např: Budilová, Jakoubek (eds.), 2007). To v konečném důsledku zvyšuje a zcela upřednostňuje roli peněz a těch, kdo je vydělává (muži) oproti tomu, kdo je v dřívější době schraňoval a rozhodoval o nich (ženy). Navíc nahrává majetkové sňatkové politice, která byla vedena především směrem k ostatním olašským komunitám v kraji, zejména ke Kendicím a k Petrovanům, avšak také k Sabinovu a Prešovu. S olašskými komunitami v těchto lokalitách udržovali zejména bohatší rožkovanští Olaši dobré vztahy. To se promítalo i ve zmíněném uzavírání sňatků, což při životě udržovalo zásadní bod olašské kultury – endogamii. (Poduška, 2002:61 -63)

5.3 Zrod jazykového kontaktu

Zlom nastává v době, kdy československá vláda vydala Zákon č. 74/1958. Ten ve svých důsledcích život olašských Romů zcela překopal. Striktně totiž zamezil veškerému kočování a nařídil do té doby obchodem se živícím Romům žít se nadále práce v integrované výrobě. Michael Stewart v knize Čas Cikánů na základě výzkumu v socialistickém Maďarsku píše, že ačkoli takové nařízení vešlo v platnost i tam, tamní Lováři na obchod s koňmi nezanevřeli a dále se ho snažili pěstovat jako svou hlavní živnost, byť byli nuceni chodit do práce a postupem času se tato

živnost více a více přesouvala spíše do roviny „koníčku“. V Rožkovanech se dá mluvit o vcelku podobném vývoji, byť nejspíše s rychlejším spádem. Klíčovým faktorem však byla přeměna sociálně-ekonomické struktury společenství. Romové totiž počali houfně za prací dojíždět a postupně se vystěhovávat z osady, kde tak zůstávala spíše chudší populace, s níž už ale ta bohatší olašská z okolí nejevila zájem dále komunikovat. Čajánková udává, že roku 1954 žilo v 52 domech v osadě 185 lidí. Z kroniky pak vyplývá, že roku 1962 je počet obyvatel 135 a roku 1975 už pouhých 62, což znamená dvoutřetinový pokles během dvaceti let. To vedlo dále k nabourávání endogamních maritálních strategií, neboť dostupní partneři najednou jaksi nebyli kde brát. Proto přibývali sňatky s neolašskými Romy Slovačika Roma – *Rumungre*.⁷⁰ Přísně se ovšem dbalo, a dodnes dbá (již ale ne tak přísně) na původu takových Romů. Okolní vsi a to především Lipany a Pečovská Nová Ves bývaly, neboť tamní obyvatelé považovali rožkovanské Olašské Romové za *degeša*⁷¹, tedy (rituálně) nečisté. Tento pojem je v domácí romistické literatuře poměrně široce reflektován, proto uvedu jen jeho stručnou definici: „*koncepte rituální nečistoty vychází z předpokladu existence určité nehmotné, magicky pojímané iracionální kvality, která svou přítomností rituálně (tedy nikoli v našem obvyklém smyslu hygieny) znečišťuje svého nositele.*“ (Jakoubek in Flosman, 2009: 23) Není přesně známo, kdy se takový jev počal v romských komunitách prosazovat, jisté jeho formy ale mají dost pravděpodobně archaický charakter vycházející ze staré indické společnosti, jejíž sociální organizace je založená na nerovnosti. (srov. Zbavitel, 1985) Ať tak či onak, Olašské Romové v Rožkovanech se drží zásadami tohoto druhu v maritálních strategiích dodnes. Některé osady Slovačika Roma ale byly postupem času více a více přijatelné, zejména Torysa, což potvrzuje i Poduška (2002:57). Některé osady byly zpočátku striktně nepřijímány, ovšem tento postoj se v důsledku vývoje, byť neochotně, měnil. Takovým případem je Jarovnice, jež má v dnešní době v Rožkovanech nezastupitelnou, byť pro Olachy stále poměrně složitě přijímanou,

⁷⁰ Ačkoliv je toto označení vcelku nejlépe padnoucí, je vhodné se mu vzhledem k jeho apelativnímu charakteru vyhýbat, proto o těchto lidech budu dále mluvit opisným způsobem. Navíc je i z hlediska dnešní klasifikace přežitě a neodpovídající. Mezinárodní dialektní databáze ROMLEX se navrátila k původnímu významu a jako jazyk *Romungro romani* uvádí skutečně pouze jihocentrální romštinu Ungrika Roma.

⁷¹ Rituálně nečistí – za *degešské* bývaly většinou brány celé osady, někdy ale i v rámci osady považovali některé obyvatelé jiné obyvatelé za nečisté (srov. Flosman, 2009)

roli. Co mimořádně silně rezonuje, a to i ve sňatkové politice je barva kůže. Ve shodě s Poduškou (2003:57) uvádím, že Olaši preferovali světlejší Slovačika, naopak vyloženě černé Cigány brali a priori za degeše.

5.4 Shrnutí

Abych shrnul etnohistorickou část inter- sub-etnického kontaktu, jež nyní byla popsána v dostatečné míře a dává tak prostor pro analýzu současného **jazykového kontaktu**, je důležité si uvědomit tyto skutečnosti:

- 1.) Rožkovanská osada je původně (počátek 20. století) osadou kočovných olašských Romů, handlířů s koňmi, později kovářů podkov a hudebníků.
- 2.) Sociální organizace Rožkovan byla v období **od počátku usazování v obci až do roku 1958 a zákazu kočování** založena na zásadách olašské kultury v dějinném úseku, který Marušiaková popisuje jako krizi monádismu – tj. zavádění patriarchálních principů v sociální organizaci, zavádění *bride price* – ceny za nevěstu, rozvoj personální profilace a výlučně mužských způsobů obživy, především obchodu s koňmi. Rozvoj společenských styků s pokrevně příbuznými Olachy z jiným lokalit udržuje možnost zachování endogamie. V osadě funguje institut *mujal'o*, funkční je místní i oblastní *kerísi* – *romský soud*.
- 3.) V období **po zákazu kočování** se v maritálních strategiích děje čím dál tím větší odklon od endogamie směrem k inter-sub-etnické exogamii směrem k etniku usedlých Slovačika Roma, jež jsou ovšem Olašskými Romy tu více a tu méně brány za akceptovatelné. Nicméně si Olaši ponechávají hodnotící kritérium, které je staví do role nadřazených.
- 4.) Olašská kultura je vnímání jako reakční a prožívá úpadek ve všech attributech. Bohatší populace opouští osadu, přestává fungovat autorita *mujal'o*, nesvolávají se *kerísi*, endogamie je silně na ústupu a drží si své pozice pouze u nejkonzervativnější olašské velkorodiny.

- 5.) I přes patrilineární rodové určení do *fajta*, určené oběma otci hlavních *fameliji* (*Makulovci a Gregorovci*) které v době krize monádismu převládlo nad matrilinearitou, se v olašské části obce uchovává matrilokální postmaritální rezidence.
- 6.) Převládajícím jazykem je olašská lovárská romština, byť je vystavována kontaktu s východoslovenskou romštinou.

6. SOUČASNÉ ASPEKTY JAZYKOVÉHO KONTAKTU

Doted' jsem při uvádění informací jakkoli diskutabilního charakteru uváděl pramen, výjimkou byly pouze případy, které jsem měl načerpané z vlastní terénní studie. V této kapitole budu uvádět z většiny již své zkušenosti, pouze v případech srovnání s literaturou, odkazů do minulosti, či do již napsaného textu uvedu zdroj.

6.1 Příbuzenství a struktura

V současné době, jak již bylo zmíněno, žije v Rožkovanech 88 lidí. Rozložení domů, respektive, dvorků, čítajících vždy několik domů a dohromady skládající jednu rozšířenou rodinu kopíruje sub-etnickou skladbu osady. Zatímco starousedlí Olaši mají svůj uzavřený dvorek v dolní části osady, nejbližší gádžovskému obydlí, tak výše v osadě je velký dvorek, kde žijí převážně smíšené rodiny a v horních částech osady žijí Olaši silně smíšené se Slovačiky, ale tam jsem prakticky neměl přístup, respektive pouze s doprovodem jednoho či dvou chlapců ze dvorka, ke kterému jsem sám po dobu svého pobytu přináležel. Oba zkoumané dvorky jsou matrilokální a mají svou *phuri dej* (*stará matka*). Je třeba říci, že obě odvisí od stejné původní fajty Fajakajšů. Ta se určuje dle patrilineárního modelu od jejího zakladatele, otce Gregora. Ta ještě před třiceti lety byla statusově i prostorově oddělena od fajty Mat'ašajšů, kteří Rožkovany společně v osmdesátých letech opustili (Poduška, 2002:63 ; můj terénní výzkum). Zbývající fajta je tedy silně pokrevně příbuzná a svoje partnery musí hledat nejčastěji mezi Slovenskými Romy. Mezi těmito dvěma dvorky vzniká rovněž jakási dichotomie, ovšem založená je

především na míře smíšenosti a na barvě pleti. Dolní dvorek, který má v této dvojici o něco vyšší status, z důvodu endogamnější struktury a barvy kůže, má *phuri dej*, kterou nazvu Jarmila. Sestává ze čtyřech obydlí, v nichž žijí Jarmiliny dvě dcery a syn s rodinami, jeden neoženěný který žije v domku s Jarmilou, která je vdova po pokrevně blízkém Olašském Romovi. Pár který žije s dětmi v nejnižším místě dvorku se je tvořen endogamním olašskou dvojici. Synem Jarmily Karlem a jeho ženou Zitou. Jarmila má dále dceru Ninu, která byla vdaná za Olašského Roma, podobně jako její matka, který ale již zemřel. V době mých prvních dvou návštěv žila sama jen s dětmi. Proto také ubytovala i mě. Její druhá dcera, Natálie, žije se Slovenským Romem jménem Vladimír, tedy v sub-etnicky smíšeném manželství. Druhý syn Mojmir žije, jak už jsem řekl s Jarmilou. Phuri dej druhého dvorku je Světlana. Má čtyři syny, z nichž dva mají svá stavení se svými ženami, jeden žije v Praze s Češkou a jeden v Belgii. Kromě zmíněných má na tomto dvorku své stavení ještě *phuro dad (starý otec)*, nebo také *phujo* který je bratrem Jarmily a který je nejspíše poslední v osadě, kdo aktivně obchodoval s koňmi. Žije tam se ženou, která není endogamní Olaška, neboť jeho první žena zemřela již dávno. Tomuto starému pánu říkám Bedřich. Tento dvorek není endogamní, většina párů je smíšená, rožkovansko-jarovnická. V Jarovnicích žijí Slovenští Romové. Statut Jarovnic je mezi Olašskými endogamními Romy vnímán nejasně, nejspíše nevyloženě negativně, ale rozhodně ne zcela pozitivně. Je ale více než pravděpodobné, že se tento statut v průběhu let zvyšoval. Dnes ovšem oba tyto příbuzné dvorky, jeden převážně endogamní, druhý pak zasažený Jarovnicemi a jinými lokalitami jsou vzájemně rozdělené, neboť se kulturně vcelku významně liší. Poduška (2002: 66) uvádí, že smíšený dvorek kritizuje za endogamní dvorek za jejich až takřka incestní vztahy, oproti tomu endogamní dvorek kritizuje ten smíšený za to, že tam jsou příliš Cigáni, což potvrzují také, byť mám spíše vzhled oné endogamní komunity, neboť jsem byl v ní při všech svých návštěvách ubytován.

6.2 Identita

.Endoetnonymum, kterým, se označují Romové z endogamního dvorku označují, je *Bougešti*. Marušiaková tuto skupinu zkoumala roku 1986 v Nitře a popsala ji jako, jako kulturně konzervativnější a materiálně lépe postavenou, než *Lovára* z Rínavské Soboty. Marušiaková si zase v roce 1986 všímá, že rínavsko-sobotští *Lovára* zastávají progresivnější názory, dávají větší svobody ženám, které chodí častěji do práce než ženy *Bougeštů* do práce a děti *Lováru* jsou na tom lépe se znalostmi a školní docházkou, je u nich méně negramotných než u *Bougeštů*. Ti jsou ale na tom zase lépe s úctou ke starým lidem, lépe u nich funguje institut krisu a tak podobně. Moji respondenti oproti tomu líčí *Lovára* jako mnohem bohatší skupinu, která se věnuje obchodu a vlastní obrovské množství zlata, což se prý o nich jako o *Bougeštích* říci nedá. Nina k tomu řekla:

„Ame sam Bougešti, Olaskí Cygányi... Díret⁷² sme taky.

Lovára šeftinelas

Či šeftjujasas

Aver si Lovara so šeftujenas, my nie, sme za socialke“

[„My jsme Bougešti, Valašští Cigáni...Strašný jsme taky.

Lováři obchodoval(i)

(My) neobchodovali

Lováři jsou jiní, co kšeftovali, my nejsme, my jsme na sociálce (podpoře)“]

Bougeště počítáme mezi lovárské skupiny, respektive jazykově, kulturně i profesně mezi ně patří, byť to oni sami v Rožkovanech nevědí a za Lováry považují jiné skupiny. Matras píše, že Bougešti, endoetnonymum *Bougešt'*, stejně jako kupříkladu Markuleš nebo Taikon je klanové označení a z dané sub-etnické skupiny nevybočuje. (Elšík, Matras: 2006:416) To ovšem samozřejmě neznamená, že by se sami rožkovanští pletli, neboť klanová skupina *Lovára* mezi sub-etnickou skupinou Lováru samozřejmě také existuje. Stejně jako Olaši i jinde (srov. např. Hancock, 2001), nemají zdejší Olaši endoetnonymum pro jejich valašský původ. Sub-etnicitu používají vyloženě jako hranici mezi nimi a ostatními Romy. Dichotomie v jejich vidění je LO – Rom / Rumungro – VS. Analogický vztah platí i v případě jazyka. Nutno říct, že i ti, kteří o sobě jako o Olaších nemluví, se k tomuto vymezení staví

⁷² Zdá se, že se jedná o zvláštní slovo z maďaršiny, které znamená „strašný“.

podobným způsobem, byť označení Rumungro má hanlivý nádech a veřejně se nepoužívá, pouze v domácnostech olašských Romů, kde Slovačika nežijí. V domě Natálie, kde žije se Slovenským Romem, se používají v případě potřeby, která většinou (dokud nepřijede antropolog) nejspíše nenastává, označení *Aver Roma/Aver Vorba*. Vladimír takové označení používá pro jazyk Olašských Romů rovněž.

6.3 Rodina a gender

Emília Čajánková ve své stati o Rožkovanech, která byla asi její první etnografickou studií na toto téma uvádí (1954:155), že usedlí Cigáni na Slovensku rozumí bez problému jazyku usedlých maďarských či ukrajinských Cigánů, ale jenom velmi málo nebo vůbec nerozumí Vlašika Roma. Je pravděpodobné, že musela porovnávat právě rožkovanské Cigány. V době jejího výzkumu byl jazykový kontakt těchto dvou etnik v této oblasti spíše na svém začátku, ovšem můžeme se s velkou určitostí domnívat, že v té době si byly oba rožkovanské dialekty mnohem vzdálenější než – li teď. Vladimír s Natálií si po jazykové stránce rozumí perfektně, stejně jako na smíšeném dvoře Roman s Livií. Roman je jedním ze synů Světlany, tedy Olašské Romky z Rožkovan, sestry Jarmily. Světlana se provdala za jarovnického neolašského Roma, podobně jako její syn si vzal jarovnickou ženu, rovněž z jiného sub-etnika. Ovšem žádnou komunikační bariéru mezi nimi se nejedná. Co je ovšem zajímavé je, že v rodině Natálie mluví Natálie LO a její manžel VS. Situace v Romanově rodině je odlišná. On i jeho žena mluví na sebe i na své děti olašsky, byť na jiné VS Romy mluví údajně VS. Zde je však obtížné na elicitaci spoléhat, neboť nám tuto informaci poskytl její manžel, Roman. Jí samotnou jsem vždy slyšel mluvit jenom olašsky. Sice jde o značně zkonvergované podoby, leč v gramatice, např. ve skloňování je rozdílnost jasně vidět. Ovšem co do slovní zásoby se jejich řeči sblížily dost silně. Rovněž se velice sblížila jejich fonologie. Celkově jejich jazyková odlišnost zní spíše jako proklamace než jako realita, ovšem když jsem se jednoho (Vladimíra a Natálie) zeptal na to, jak v jeho řeči povědět. *Žiju mezi Romy*, tak se mi od obou z nich dostalo odpovědi schvalující

sub-etnický / dialektní klíč, tedy Dživav paš o Roma./Trayiv maškar le Rom. Tyto rozdíly mi ovšem někdy připadaly spíše proklamativní, například pokud jsem v běžné řeči slyšel Jarmilu říci: „pojď dovnitř“, vyslovovala vždy *ža andre*. Ovšem pokud jsem se zeptal, jak se řekne „pojď dovnitř“ v *jejím* jazyce, odpovědí mi bylo *ža ánde*. A na druhou stranu, pokud mě slyšela Natálie vyslovit větu, kde jsem zkomolil dohromady LO a VS, : „*Akának me som kadaj te sikhlijol romanes – Ted’ jsem tady, abych se učil romsky*“, byl jsem na záhy Natálií upozorněn na to, že míchám jejich romštinu a aver romštinu. To samé následovalo i v případě záměny ve výslovnosti. Místo *šib* jsem řekl *čhib*. Ve slovech *znát – žanel/ džanel* či *chlapec – šavo/ čhávo*, vyslovuje jak Natálie tak Vladimír přibližně stejné hlásky. Pravdou ale je, tyto hlásky jsou často používané napříč oběma *famelijemi*, a výraznější distinkce mezi jejich výslovností se tedy zde nedočkáme. Zajímavá je sice co se týče přejímání. V něm totiž, má zdá se navrch slovenská romština, neboť i v rodině Romana a jeho ženy (kde se jinak mluví olašsky), i v rodině Natálie a Vladimír, ačkoli například sloveso *zpívat* vyslovují Olaši po svém, tedy *d’ilabel*, tak ale v domácí komunikaci těchto rodin vždy vítězí starší tvar „*gil’avel*“. Na druhou stranu ale případě psa používá univerzálně celá osada olašské *žukel*. *Rikono* je známé, ale neužívá se. Co mě také vcelku zaujalo byl relativně nízký počet maďarských slov, kterými jinak lovárština tradičně disponuje a která jsem v Rožkovanech příliš často nezaznamenával.

6.4 Sociální vyloučení

Již bylo zmíněno, že Rožkovanská populace je oproti roku 1954 asi poloviční. Je to dáno především odchodem celé fajty Mat’ášajšů do Anglie, mnoha Peštovců a Makulovců pak do Sahibova či do Prešova a odtamtud často do Švédska. I zdejší Olaši často mluví o možnostech migrace, ovšem jsou vůči svým možnostem skeptičtí; zde uvádím výpověď Jarmily v lovárštině (její označení je J):

MD: Táj sosthar si tu khate?

J *Aba čori sím, náj man-i pomoc te žavtar taj šavora si me něgramotno, žanes? Khanča e buči či lel*

MD: naštig te žastar?

J:naštig, němám možnost

[MD: A proč jsi⁷³ tu? (proč zůstáváš)]

J: Už jsem chudá (možná i ve významu slabá?) není mi pomoci odejít a děti mám negramotné, víš?
Žádnou práci by nedostali (velmi vágní překlad)

MD: Nemůžeš odejít?

J: nemůžu, nemám možnost]

Taková situace je zmiňovaná často i v literatuře. (srov. např. Uherek; Wagnerová, 2005) Dochází k jevům, kdy Romové cestují za prací do Čech nebo do Anglie, původně z cílem se vrátit zpět do osady, ovšem po nějakém čase se takoví Romové vracívají často jenom pro rodinu, aby ji vzaly s sebou do Anglie na trvalo. To se negativně podepisuje na stavu osady, která tak spadá do druhotného sociálního vyloučení – prvotní je klasické, neboť je to vyloučení z majoritní společnosti (prostorové, symbolické, ekonomické apod.). Ovšem v případě, který se odehrává v Rožkovanech, se jedná o druhotné, respektive dvojí vyloučení, neboť tamní Romové přišly i o styky s jinými Romy, jejich „intelligence“ osadu opustila, a oni tak zůstali jako vyloučení. Šatava (2001) píše, že sociální vyloučení je pro jazyk a jeho kultivaci obecně velmi negativní jev, neboť ho vyprazdňuje. Respektive z důvodů nulové možnosti se v prostředí sociálního vyloučení jakkoli mobilizovat, z důvodů tendence k pasivitě a dalším, postupem času ubývá konverzačních témat a jazyk se tak postupně redukuje do čím dále tím primitivnější formy, až nakonec v kontaktu s majoritou není absolutně ke komunikaci kompetentní, respektive rejstřík jeho mluvčích není kompetentní ke komunikaci s jazykem, který dlouhodobě pěstován a kultivován je. Ačkoli oba dialekty romštiny, respektive jejich domnělý interdialekt, slouží k drtivé většině domácí komunikace, pak je třeba říct, že slovenština rožkovanských Romů je živý a každodenně užívaný jazyk. Jedná se respektive o šarišské nářečí, typické krom mnoha lexikálních přejímek také velmi silným

⁷³ Jarmile je přes šedesát let, ovšem olašské dialekty vykání nepoužívají.

zabarvením fonologie „do měkka“, tedy do mnoha písmen s háčky. Romština ovšem ovlivňuje zdejší šarištinu (šarištinu rožkovanských Romů) jinak. A to především kalkováním. Z romských výrazů *le tuke – vezmi si; našljos tut – lehni si* vznikají v romské šarištině tvary *ber sebe* či *lež sebe*. V obou případech jde o nesprávně přeložený tvar zvratného zájmena, protože romština nepočítala s dvěma tvary, který bude pro toto zvratné zájmeno slovenština používat, ovšem v prvním případě se chyba z nějakého záhadného důvodu týká i špatného přeložení skloňování dativu do genitivu. Šariština zde, zdá se, romštinu tolik nekalkuje, jako se to děje třeba na Spiši. I tak má ale co do přejímání výrazně navrch. Slova jako *bars* (*hodně – od polského bardzo*), *pomoc*, či *možnost*, to naznačují docela dobře, neboť, spolu s dalšími přejímkami, tvoří zcela novu kontaminaci lovárštiny.

7. ZÁVĚR

V této práci jsem se zabýval primárně kontaktem jazyků, respektive jazyky v kontaktu a okolnostech v sociální a kulturní sféře, které takový kontakt mohou provázet či způsobovat nebo mu naopak bránit. Jelikož se jedná o práci sociálně – antropologickou, potažmo lingvisticko – antropologickou, je v ní také zastoupena složka vlastního terénního výzkumu a výstupu z něj. Jak už název napovídá, pojednává se zde o východoslovenské obci Rožkovany, kde jak víme již z dřívějších pramenů (Čajánková – Horváthová, Poduška) žije v osadě nad vsí svébytná romská komunita složená z dvou sub-etnických skupin, z nichž každá hovoří poměrně odlišným jazykem a v „ideálním stavu“ si tyto jazyky nejsou příliš srozumitelné, byť mají stejný základ a do jistého okamžiku i stejný původ. Jedná se o kontakt olašské romštiny, respektive její tak řečené lovárské variety a romštiny východoslovenské, kterou řadíme do souboru variet zvaných severocentrální romština. Vycházel jsem především ze silných teoretických základů, neboť k tématu kontaktní lingvistiky existuje velmi bohatý fond literatury a to nejen anglicky psané, ale od devadesátých let minulého století již místy i v naší mateřštině. Za pomoci této teorie, kvalitativní

analýzy sesbíraných dat a glotochronologické metody bych nyní rád shrnul, k čemu jsem došel.

Rožkovanská romská komunita byla původně ryze lováská, byť se etablovala až na počátku dvacátého století, tedy v době, kdy tak zvaní Servika či Ungrika Roma již byli tři sta let usazení a více či méně integrování v majoritní uherské společnosti. Jak ukázala například studie Svetislava Kostice, romština má tím větší schopnost konzervovat archaické vlivy, čím menší vzdálenost urazila od svého indického epicentra a s čím benevolentnějším režimem se na své pouti setkala. Proto je dnes jednou z nejzachovalejších dialektů pravá servika romani, tedy jazyk srbských Servika Romů. O něco méně jsou pak zachovalé jazyky tak řečených Rumungre, tedy slovenská a maďarská romština, při čemž maďarská je díky své menší vzdálenosti kterou urazila, zachovalejší. Oba tyto jazyky se ale setkávaly od konce 18.století ve střídavých vlnách s vrcholem v 60. letech minulého století s asimilačními tendenci vládnoucích režimů o jejich vytěsňování či likvidaci. Dialekty, které se formovaly během pěti set let útrap valašského otroctví a pozdějším kočování z místa na místo jsou na tom spíše právě opačně, ovšem, na druhou stranu jsou v dnešní podobě velmi životaschopné a, byť s obrovským penzem slovní zásoby přejaté především z rumunštiny a maďarštiny, dokáží si zachovávat integrální stejnost a srozumitelnost pro ostatní valašské dialekty a, vzhledem ke své někdy až argotické povaze, jež musela vydržet staletí skrývání a šifrování, je tento jazyk (a jeho dialekty) také poměrně špatně srozumitelný pro ostatní jazyky, „usedlých“ romštin nevyjímaje. Zároveň silný prvek sociální organizace, endogamie, pevné rodové vazby a pocity vnitřní nadřazenosti nad ostatními romskými/cikánskými skupinami posilovaly toto etnikum a jeho jazyk tam, kde se dostávalo do kontaktu s jazyky jinými. Případ Rožkovan ovšem v obou rovinách, tedy kulturní i jazykové, ukazuje, kam může vést rozpadání těchto struktur. Z důvodů nastíněných především v kapitole 5, se kdysi silná a soudržná komunita rožkovanských Bougeštů rozsypala do takřka molekulární struktury silně pokrevně příbuzných, avšak nekoherentních *fameliji*, tedy rozšířených rodin, jež ztratily velkou většinu vzájemného kulturního pouta a nepřístupují už jednotně ani

k tak základní a zásadně otázce, jako je maritální strategie, nebo jedna *famelija* upřednostňuje exogamní sňatky směrem ke komunitě dříve opovrhovaných Rumngřů, především z Jarovnice a druhá si stále ještě tvrdošijně snaží lpět na své endogamii, byť i ona e v tomto směru začíná rozpadat. Její vlastní členové tento úpadek silně reflektují a jejich identita se tak často vztahuje spíše k minulosti a doby „zašlé slávy“ a má spíše nostalgický a posmutnělý nádech. Oproti předpokládané postupné jazykové asimilaci slovenské romštiny, která do konzervativního olašského prostředí vstupovala postupně a zprvu velmi nejistě a zakřiknutě, se spíše děje opačný proces, kdy ačkoliv většina obou rodin klasifikuje svůj jazyk za olašskou romštinu, a je schopná reflektovat neumětelské pokusy outsidera ji napodobit, už méně je schopná reflektovat vlastní, vnitřní, možný jazykový posun právě spíše k řeči slovenských Romů, který by tak završil již intenzivně probíhající kulturní posun směrem k *rumungerství*. Pro hloubkovou analýzu toho, zda a nakolik se takový proces děje by bylo potřeba multidisciplinárního zkoumání, především zapojením lingvistů, kteří by dokázali osvětlit některé, pro antropologa poněkud záhadné jevy, jimiž se komunikační systém Rožkovan vykazuje. Abych zohlednil také výstupy glotochronologické metody, je třeba ještě poznamenat, že jsem provedl v zásadě dva výpočty, jejichž výsledky jsem porovnal. Nakolik jsem proměnné zvolil vhodně, to už je opět spíše otázka pro lingvisty. Spočítal jsem jazykovou vzdálenost dvou teoreticky izolovaných jazykových systémů, tedy „čistou lovárskou“ a „čistou východoslovenskou“ romštinu. Výsledek tohoto výpočtu jsem pak porovnal s obdobným výpočtem, kde jsem však jako veličiny bral data z jedné smíšené nukleární rodiny a jedné tak zvané čistě olašské. Nakolik jsou si bližší než ony „ideální“ verze a jak taková čísla je možno interpretovat, to prosím necht' se čtenář přesvědčí v přílohách k této práci.

8. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

ANDRŠ, Zbyněk (ed.): 2003 - *Jekhetanutňa čhibaha/ Společným jazykem*, Brno: Společenství Romů na Moravě

ANDRŠ, Zbyněk: 2003 – *Nástin problematiky ukazovacích zájmen*. In: Jekhetanutňa čhibaha/Společným jazykem (ed. Andrš, Zbyněk), Brno, Společenství Romů na Moravě s.47-56

ANDRŠ, Zbyněk: 2011 - *Některé aspekty kultury banátských Rromů prizmatem rumunské kalderašské rromštiny*, Praha: Univerzita Karlova, 117 stran

ANDRŠ, Zbyněk: 2011 - *Dějiny překladu z romštiny do češtiny a z češtiny do romštiny*. Dostupné z WWW: http://utrl.ff.cuni.cz/UTRLFF-356-version1-Z_Andrs_Dejiny_prekladu.pdf

APPADURAI, Arjun: 2001 – *Globalization*. Duke University Press

AUGUSTINI AB HORTIS, Samuel: 1775 – *Zigeuner in Ungarn: Von dem heutigen Zustande, sonderbaren Sitten und Lebensart, wie auch von denen übrigen Eigenschaften und Umständen der*. 1995, Bratislava: Štúdio, překlad do slovenského jazyka: Věra Urbancová – *Cigáni v Uhorsku: O dnešnom stave, zvláštných mravoch a spôsobe života, ako aj o ostatných vlastnostiach a danostiach Cigánov v Uhorsku*.

BERNARD, H. Russel: 1995 – *Research methods in anthropology: Qualitative and Quantitative approach*. Oxford: Altamira Press, ISBN: 0-8039-5245-7

BORETZKI, Norbert; IGLA, Birgit: 1994 - *Wörterbuch Romani-Deutsch-Englisch. Mit einer Grammatik der Dialektvarien*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag,

BOŘKOVCOVÁ, Máša: 2006 - *Romský etnolekt češtiny: případová studie* Praha: Nakladatelství Signeta

BUDILOVÁ, Lenka; JAKOUBEK, Marek: 2007 - *Cikánská rodina a příbuzenství*. Praha: Dryada, 207 stran

COHN, Werner: 2008 – *Mýtus cikánského národnostního hnutí* In:Jakoubek (ed.)2008: 134-143

ČERMÁK, František: 1994 – *Jazyk a jazykověda* Praha: Pražská imaginace

ČERVENKA, Jan: 2006 – *Dialektní specifika severocentrální romštiny ve středoslovenských oblastech Kysuce, Turiec a Liptov* Signet, Praha

ČERVENKA, Jan: 2006a – *Standardizace romštiny oproti standardizaci romského pravopisu*. In: Jekhetanard'a čhibaha/ Sjednoceným jazykem (ed. Červenka), Brno/Praha s. 9-16

DURANTI, Alessandro (ed.): 2006 – *A companion to linguistic anthropology*, Oxford: Blackwell Publishing

ELŠÍK, Viktor ; MATRAS, Yaron: 2006 - *Markedness and Language Change: The Romani Sample*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 475 s.

- ELŠÍK, Viktor: 2006 - *Milena Hübschmannová – lingvistka* In: Romano džaniben časopis tomistických studií, říjen 2006, Dostupné na WWW: http://ulug.ff.cuni.cz/lingvistika/elsik/veda/Elsik_2006_Huebschmannova.pdf
- ELŠÍK, Viktor: 2011 – *Tváře romštiny* In: Romano Voďi 5/2011, Praha, Dostupné z WWW: <http://www.romea.cz/cz/zpravy/viktor-elsik-tvare-romstiny>
- FISHMAN, A. Joshua: 1991- *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Language*. Clevedon – Philadelphia – Adelaide: Multilingual Matters Ltd.
- FLOSMAN, Radek: 2009 - *Otázka koncepce rituální čistoty a nečistoty ve vybraných romských osadách v oblasti severního Gemeru na Slovensku*. Univerzita Pardubice
- FOLEY, William: 1997. *Anthropological Linguistics: An introduction*. Oxford: Blackwell
- FRASER, Argus: 1998 - *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, překlad Marta Miklušáková
- GAL, Susan: 1979 – *Language Shift – Social Determinant of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press
- GIGLIOLI, P. Paolo (ed): 1972 – *Language and social context: selected readings*. Baltimore: Penguin Books
- GUMPERZ, J. John: 1964 – *Linguistic and social interaction in two communities*. *American Anthropologist* 66:66 (část2): 137-153
- GUMPERZ, J. John; WILSON, Robert: 1971 – *Convergence and Creolization: A case from the Indo-Aryan/Dravidian border in India*. In: Hudson, 1999:44-45
- HALWACHS, W. Dieter: 2004 - *Speakers and Numbers*. ROMBASE. Graz, Austria: University of Graz
- HANCOCK, Ian: 1992: - *Standardization of Romani orthography*, Amsterdam: *Patrin* 3:5-9
- HANCOCK, Ian: 2000 - *The Emergence of Romani as a Koine Outside of India*. *Scholarship and the Gypsy Struggle: Commitment in Romani Studies*, Hertfordshire: University of Hertfordshire Press
- HANCOCK, Ian: 2001 - *Země utrpení: Dějiny otroctví a pronásledování Romů*. Praha: Nakladatelství Signeta, 195 str
- HARDING-ESCH, Edith; RILEY, Philip: 2008 - *Bilingvní rodina*. Praha: SLON
- HENDL, Jan: 1997 - *Úvod do kvalitativního výzkumu*, Praha : Karolinum
- HOMIŠINOVÁ, Mária In: ŠUTAĽ, Štefan. a kol.: 2008 - *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1989*. Prešov : Universum
- HORVÁTHOVÁ, Emília: 1964 - *Cigáni na Slovensku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 396 s.
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena (ed.): 1999 – *Romové v Byzanci*. Praha: Nakladatelství Signeta, 64 str.

- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: 1993 – *Šaj pes dovakeras/Můžeme se domluvit*, 1. vydání, Olomouc
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: 1995 - *Romaňi čhib – romština: Několik základních informací o romském jazyku* (publikováno In: Bulletin Muzea romské kultury č. 4/1995)
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: 1995 – *Trial and error in written Romani on the pages of romani periodicals*. In: Matras (ed.) 1995:189-206
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena: 2000- *Inspirace pro rozvoj romštiny*, archiv SAV, Dostupné na WWW: <http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2000/hubschmann.html>
- HÜBSCHMANNOVÁ, Milena; ŠEBKOVÁ Hana; ŽIGOVÁ Anna: 2001 - *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*. Praha: Fortuna, 656 s
- HUDSON, A Richard: 1999 – *Sociolinguistics*, Cambridge University Press
- HYMES, H. Dell: 1968 – *Linguistic problems in defining the concept of tribe*. In: Essays on the problem of tribe. Proceeding of the 1967 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society. June Helm (ed.) S 23-48. Seattle: University of Washington Press.
- JAKOUBEK, Marek (ed.): 2008 - *Cikáni a etnicita* Praha: Triton
- JAKOUBEK, Marek: 2008 -*Rivalita identit: Cigán versus romský národ* In: Jakoubek (ed.), 2008: 144-164
- JURÁSKOVÁ, Martina; KLIGLEROVÁ Elena; RYBOVÁ Jana: 2004 - *Atlas rómskych komunit na Slovensku*, Inštitút pre verejné otázky
- KOSTIĆ, Svetislav: 1994 - *Romaňi čhib a jazykový kontakt* In: Romano džaniben, časopis tomistických studií 1/1994, s. 43 – 54, Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben
- KROPÁČOVÁ, J: 2006 - *Výuka žáka s odlišným mateřským jazykem*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci
- LABOV, William: 1971 – *The notion of System in Creole Studie* in Hudson, 1999:54
- LOZOVIUK, Petr: 1997 - *K problematice "etnické indiference* In: Český lid 84. 3, p. 201-212 Praha
- MARUŠIAKOVÁ, Elena:1986 - *Rodinný život Valašských Cigánov na Slovensku a jeho vývinové tendencie*. Slovenský národopis 34, 4/ 1986
- MATRAS, Yaron (ed.):1995 - *Romani in Contact: The History, Structure and Sociology of a Language*. Hamburg:John Benjamin's Publishing Company
- NÁDVORNÍKOVÁ, Lenka; STEKLÁ Radka: 2006 - *Milena Hübschmannová ve vzpomínkách*, Praha: Romea
- NEČAS, Ctibor: 1995 - *Romové v České republice včera a dnes (Roma in the Czech Republic in the Past and the Present)*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity
- NEČAS, Ctibor: 1999: *Holocaust českých Romů*. Brno: Prostor 173 str.

- OKELY, Judith: 1983 - *The Traveller Gypsies*, University of Hull
- Palackého
- PAVELČÍKOVÁ, Nina: 2001 - *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu
- PODUŠKA, Ondřej: 2003 - *K historii a sociální struktuře olašských Romů: s přiblížením ke komunitě ve východoslovenských Rožkovanech*, Praha: Univerzita Karlova, 89 s.
- POKORNÝ, Jan: 2010 - *Lingvistická antropologie – jazyk, mysl a kultura*, Praha: Grada Publishing
- ROCHOWOVÁ, Ilse: 1999 – *Herezje Athinganů v 8. a 9. století a otázka jejich dalšího osudu*. In: Hübschmannová (ed.): 1999: 33-47
- SALZMANN, Zdeněk 1997 - *Jazyk, kultura a společnost: úvod do lingvistické antropologie*. Praha: Akademie věd České republiky, Ústav pro etnografii a folkloristiku
- SOULIS, Georgie C.: 1961: *The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages*. In: Hübschmannová, 1999: 10-11
- STEWART, M. 2005 - *Čas Cikánů* Brno, Olomouc : Barrister & Principal Univerzita Palackého
- STOJKA, Petr: 1997 – *La krísiňake Rom taj i Románi krísi andej Vlašika Rom – Soudci a soudy u olašských Romů* In: Romano džaniben – časopis tomistických studií–IV - 3-4 /1997, Praha: Společnost přátel časopisu Romano džaniben
- SWADESH, Morris: 1950 – *Salish internal relationship* in Salzman, 1997: 63-64
- ŠATAVA, Leoš: 1994 *Národnostní menšiny v Evropě. Encyklopedická příručka*. Praha: Ivo Železný . 385 s
- ŠATAVA, Leoš: 2001 - *Jazyk a identita etnických menšin – možnost zachování a revitalizace* Praha: Cargo Publishers, o. s.
- ŠEBKOVÁ, Hana; ŽLNAYOVÁ, Edita: 2001 - *Romani čibib – učebnice slovenské romštiny* Praha:Fortuna
- TURNER, L. Ralph: 1927 - *The Position of Romani in Indo-Aryan*. Journal of the Gypsy Lore Society 3rd Ser., 5/4: 145–188
- UHEREK, Zdeněk ; WERNEROVÁ, Renata: 2005: *Analýza romské migrace ze Slovenska na území České republiky*. Výsledky terénního šetření z roku 2003.“ Český lid 92 (1): 17–34.
- VEKERDI, Joszef: 2000 - *Dictionary of Gypsy dialects in Hungary*. Budapest: Terebess Kiadó
- WILLIAMS, Patrick: 1982- *The invisibility of the Kalderash of Paris: Some aspects of the economic activity and Settlement patterns of the Kalderash Rom of the Paris Suburbs* Urban Anthropology 11 (1982) no. 3-4, 315-346, překlad Lenka Budilová In: JAKOUBEK (ed.), 2008: 259-303
- ZBAVITEL, Dušan: 1985 – *Starověká Indie* Praha: Panorama, 292 stran

9. PŘÍLOHY

2.2.3.2 – Jazyková větev romštiny

Indoevropské jazyky - > indoíránské jazyky -> indoárijské jazyky - > védský sanskrt - > Prakrit -> Shauraseni - >středoindické jazyky -> západoindické jazyky -> **romštiny** - >perská vrstva-> starší arménská vrstva -> osmanská vrstva -> byzantská (řecká) ->

balkánská vrstva: -> bulharská + **srbská:** ->maďarská vrstva -> **Slovensko**

->moldavská + **valašská vrstva:**->maďarská vrstva-> srbská vrstva-> druhá maďarská vrstva - >**Slovensko**

2.2.3.3 – Glotochronologie

stoslovné jádro slovní zásoby - čeština				
já	pes	nose	zemřít	kouř
ty	veš	ústa	zabít	oheň
my	strom	zub	plavat	popel
toto	semeno	jazyk	letět	spálit
tamto	list	dráp	chodit	cesta
není	kořen	chodidlo	přijít	hora
všechno	kůra	koleno	ležet	červený
mnoho	kůže	ruka	sedět	zelený
jedna	maso	břicho	stát	žlutý
dva	krev	krk	dát	bílý
velký	kost	prs	řící	černý
dlouhý	tuk	srdce	měsíc	horký
malý	vejce	játra	hvězda	studený
žena	roh	pít	voda	plný
muž	ocas	jíst	děšť	nový
osoba	peří	kousat	kámen	dobry
ryba	vlas	vidět	písek	kulatý
pták	hlava	slyšet	země	suchý
kdo	ucho	znát	slunce	jméno
co	oko	spát	mrak	noc

lovárština - ROMLEX				
me	žukel	nakh	merel	thuv
tu	žuv	muj	murdarel	jag
ame	kašt	dand	usij	ušar
kado	sumburo	šib	hural	phabol
kodo	levelo	vuňda	phirel	kerara
naj	rikita	punro	avel	plaj

sa	ugatij	čang	pašlol	lolo
but	čam	vast	bešel	zeleno
jeikh	mas	per	tordol	šargo
duj	rat	kor	del	parno
báro	kokalo	čuči	phenel	kalo
lungo	čiken	jilo	šon	tato
cino	aro	buko	čerxen	šilalo
žuvli	šing	pel	páji	čajlo
murš	pori	chal	brišind	nevo
žejno	por	dandarel	bar	lášo
mášo	bal	dikhel	kišaj	oblo
čirikli	šero	šunel	phuv	šuko
ko	kan	žánel	kham	anav
so	jakh	sovel	felhévo	arat

Interpretace:

Vzhledem k velmi silné podobnosti, kterou (nejen) středoevropské dialekty romštiny v tomto, možno říci základním lexiku vykazují, uvedu pro zbylé dotčené variety jenom procento, ve kterém se liší, jež se poté zahrne do vzorce. Bohužel, Swadesh neuvádí přesné kritérium pro posouzení, kde je hranice stejného/ už jiného slova. Salzman operuje s podobností v kmenech slov, tedy např. blut/blood bere za stejné, black/schwarz za jiné. V případě rozdílností ve slovenské a olašské romštině jsou lexikální změny minimální, byť, v důsledku transkripce fonologických odlišností (čhon -> šon) a drobných posunech v důsledku např. splynutí daného slova s větňým členem, který mu obvykle ve větě může předcházet (nav -> ánav). Tyto změny ale glotochronologie příliš nezohledňuje. Při porovnávání „slovníkových“ verzí jazyka jsem se držel poněkud subjektivního určení metody stejnosti, neboť jsem vždy vybíral rejstříkově nejpravděpodobnější verze, tak, aby bylo možné udělat srovnatelné seznamy. U terénního sběru pochopitelně mám vždy jen jednu verzi daného pojmu v daném jazyce. Při terénním sběru byly zpovídány děti – buď ve smíšené nebo „čisté“ rodině.

Výsledky šetření:

název jazyka	lovári románi šib <ROMLEX>	endogamní lovárština	míšená lovárština	serviko románi čhib <ROMLEX>
míra shodnosti	1	99%	97%	92%
odlišnosti kontaktních jazyků		<i>rikita</i> nahrazeno <i>cipa</i>	<i>rikita</i> nahrazeno <i>cipa</i> , <i>sumburo</i> nahrazeno <i>semenos</i> , <i>usij</i>	

			nahrazeno <i>husinel</i>	
--	--	--	-----------------------------	--

Z uvedeného zároveň vyplývá, že míšená lovárština sdílí 98% tohoto seznamu s endogamní lovárštinou

Vzorec:

$$t = (\ln C) / (2 \ln r)$$

(Swadeshův původní vzorec)

Legenda: **t** = čas

C = procento slov společného původu

r = konstanta vyjadřující procento slov společného původu, o nichž se předpokládá, že zůstávají v jazyce zachována po 1000 letech samostatného vývoje (Swadesh ji stanovil na 86%, pozdější vědci se klonili k vyššímu číslu.

vzdálenost jazyků v dípech	lovári románi šib <ROMLEX>	endogamní lovárština	míšená lovárština	serviko románi čhib <ROMLEX>
lovári románi šib <ROMLEX>	0	0,46 (+- 30 let)	1,4 (+- 100 let)	3,9 (+- 300 let)
endogamní lovárština	0,46 (+- 30 let)	0	0,9 (+- 70 let)	3,4 (+- 240 let)
míšená lovárština	1,4 (+- 100 let)	0,9 (+- 70 let)	0	2,4 (+-170 let)
serviko románi čhib	3,9 (+- 300 let)	3,4 (+- 240 let)	2,4 (+-170 let)	0

Tyto výsledky vskutku nemá smysl interpretovat jakkoli fundamentálně – pokud například řekneme, že z tohoto výpočtu vyplývá, že lovárština a slovenská romština jsou od sebe „vzdáleny“ 3,9 dípu (*degrese of lexical relationship*), tedy asi 300 let, pak je tím myšleno, že doba po jakou se za ideálního (a priori nedosažitelného) stavu vyvíjejí lovárská a slovenská romština jako samostatné jazyky je asi 300 let. Skutečně ale tento výpočet sám o sobě je získaný z příliš mála, a příliš lineárních, proměnných a proto jsou tato čísla zajímavější spíše ve vzájemném porovnávání.

